

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. Мечникова

Факультет психології та соціальної роботи

Кафедра практичної та клінічної психології

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

«Вплив сімейних сценаріїв на становлення особистості»

«The influence of family scenerios on the formation of personality»

Виконала: здобувачка заочної форми навчання
спеціальності 053 Психологія
Освітня програма «Психологія»
Талпа Любов Ігорівна

Керівник: к. псих. н., доцент Данілова О. С.

Рецензент: к. псих. н., доцент Базика Є. Л.

Рекомендовано до захисту:
Протокол засідання кафедри
№ _____ від _____ 202__ р.

Завідувач кафедри
к. псих. н., доцент Кантарьова Н. В. _____
(підпис)

Захищено на засіданні ЕК № __
протокол № __ від _____ 202__ р.

Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)
Голова ЕК _____
(підпис)

Одеса – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СІМЕЙНИХ СЦЕНАРІЇВ НА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ.....	6
1.1 Поняття сімейного сценарію та його складові	6
1.2 Сімейний сценарій кризь текст української художньої літератури в культурно-історичному генезисі.....	11
1.2.1 Сімейний сценарій «Сім'я як спосіб приналежності».....	13
1.2.2 Сімейний сценарій домінування жінки.....	22
1.2.3 Сімейний сценарій домінування чоловіка.....	24
1.2.4 Сімейний сценарій парентифікації.....	26
Висновки до першого розділу.....	28
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СІМЕЙНИХ СЦЕНАРІЇВ НА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ	30
2.1 Організація та етапи емпіричного дослідження	30
2.2 Методичне забезпечення проведення емпіричного дослідження.....	31
2.3 Статистична обробка та інтерпретація результатів дослідження	38
Висновки по другому розділу	49
ВИСНОВКИ.....	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	54
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність дослідження теми впливу сімейних сценаріїв на становлення особистості є особливо важливою, бо може якісно вплинути на практику психолога. Сімейні сценарії - це зразки поведінки та очікувань, які закладаються в родині й безпосередньо впливають на розвиток базових установок клієнта. Використовуючи опитувальники чи метод глибинного інтерв'ю, психолог може виявити конкретний сценарій, що «спрацьовує» в житті клієнта. Для психолога знання цих сценаріїв допомагає інтерпретувати глибинні причини внутрішніх конфліктів, тривог і низької самооцінки клієнта. В такому випадку психолог може працювати з точки зору трансгенераційного підходу, при цьому розуміючи особливості та зони росту свого клієнта. Базове усвідомлення сімейних сценаріїв батьками може допомогти помічати прояви певних сценаріїв та їх «перегравання».

Аналіз наукових джерел свідчить, що проблема формування сімейних сценаріїв лежить на перетині транзактного аналізу та сімейної системної терапії, та досліджувалася у різних аспектах великою кількістю дослідників, зокрема: Е. Берн, К. Штайнер, Б. Хеллінгер, Д. Дюсей, М. Гулдинг, Р. Гулдинг, М. Гулдинг, С. Вуллемс, Т. Кайлер.

Попри значну увагу, яку в психології приділено дослідженню сім'ї як соціального інституту, проблема сімейного сценарію в контексті художньої літератури залишається недостатньо вивченою. Більшість наукових праць зосереджуються на аналізі життєвих сценаріїв загалом або окремих аспектів родинного функціонування, залишаючи поза увагою комплексне дослідження внутрішньосімейних моделей поведінки, що транслюються через літературні наративи, та їх вплив на молоде покоління.

Такий аналіз допоможе не лише виявити повторювані моделі, а й простежити, як трансгенераційні сценарії формуються, змінюються та відтворюються під впливом історичних, соціальних і культурних факторів. Робота також має практичне значення для подальших досліджень у галузях

психології, літературознавства та системної сімейної терапії.

Мета дослідження полягає в теоретичному та емпіричному аналізі впливу сімейних сценаріїв на становлення особистості.

Завдання:

1. Провести теоретичний аналіз концепцій та думок сучасних вчених щодо поняття сімейного сценарію та суміжних понять;
2. Виокремити сімейні сценарії в творах української художньої літератури за допомогою методу контент-аналізу;
3. Сформувати авторський інструментарій тестових методик, необхідних для проведення емпіричного дослідження;
4. Провести емпіричне дослідження з використанням методів обробки даних впливу сімейних сценаріїв на становлення особистості.

Об'єкт дослідження: сімейний сценарій дорослої особистості.

Предмет дослідження: вплив сімейних сценаріїв на становлення особистості.

Методи дослідження. Для вирішення завдань, що поставлені в дипломній роботі, були використані наступні теоретичні та психодіагностичні методи:

Теоретичні методи дослідження: метод аналізу та порівняння методичної та наукової літератури, що стосувалася теми кваліфікаційної роботи, метод контент-аналізу, синтезу, метод герменевтики, а також використання методу узагальнення та систематизації психологічних знань.

Психодіагностичні методи дослідження з використанням таких методик: методика PARI Е.Шефер і Р.Белла, методика «Діагностика індивідуальних цінностей» Ш. Шварца, шкала базових переконань Р. Янов-Бульман, авторська анкета для дослідження сімейних сценаріїв та супутніх психосоціальних характеристик.

Математико-статистичні методи: обробка результатів дослідження проводилась за допомогою t-критерію Стьюдента та статистичної дисперсії. Для аналізу результатів емпіричного дослідження були використані

програмні засоби Excel та IBM SPSS Statistics 27.

Організація і база проведення емпіричної роботи. У дослідженні прийняло участь 37 осіб, студентів Одеського національного університету імені І. І. Мечникова віком від 18 до 60 років.

Практичне значення роботи. Отримані результати можуть слугувати практичним інструментом для психологів та психотерапевтів під час їх роботи для кращого розуміння своїх клієнтів, в тому числі їх цінностей та базових переконань. Це допоможе встановити ефективну терапевтичну співпрацю, а також підсвітить зони росту клієнтів. Соціальні працівники можуть використовувати результати дослідження для розробки програм раннього втручання в кризові сім'ї. До того ж дане дослідження буде корисно педагогам для формування більш ефективних стратегій підтримки дітей із відповідними сімейними сценаріями.

Структура роботи. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи – 59 сторінок. Робота складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків. Список літератури складається з 89 джерел. Робота проілюстрована 2 рисунками та 2 таблицями. В роботі 5 додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СІМЕЙНИХ СЦЕНАРІЇВ НА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Поняття сімейного сценарію та його складові

Доля кожної людини, як вважає Е. Берн, визначається нею самою, її умінням й розумно ставиться до всього, що відбувається навколо. Будучи абсолютно вільним, людина за допомогою будь-яких засобів здатна планувати свій життєвий шлях самостійно.

Сценарій, за визначенням Е. Берна, - це складний набір транзакцій, які за своєю природою періодичні, але не обов'язково повторювані, якщо повна його реалізація може потребувати цілого життя. Мета аналізу сценарію – «припинити це шоу і запустити набагато краще» [84]. Життєвий сценарій безперервно розгортається та формується в ранньому дитинстві під впливом батьків.

У дитинстві ми отримуємо від батьків або осіб, що їх замінюють, набір правил, заборон, уявлень про те, як треба жити. Ці правила можуть передаватися не тільки у вигляді конкретних словесних інструкцій, вже в ранньому віці ми бачимо, як роблять самі батьки, і приймаємо це за норму, ми відчуваємо, як можемо отримати їх схвалення, спостерігаємо, як вони відгукуються мімікою, жестами, позами на ті чи інші ситуації. Спочатку ми приймаємо всі батьківські послання як щось зрозуміле, віримо їм беззастережно, це полегшує нам життя у незнайомому світі.

Водночас не всі послання доцільні та корисні. Деякі з них передаються тільки через те, що наші батьки некритично їх прийняли від своїх батьків. Згодом можуть змінюватися умови життя. Те, що раніше мало сенс, може зараз виявитися безглуздим, а то й шкідливим. Тому, коли ми виростаємо та накопичуємо свій власний життєвий досвід, необхідно робити ревізію отриманих правил [77].

Н. Пезешкіан [88] вводить поняття «сімейні концепції» – це моделі ставлення до конфліктів, система поглядів і стиль взаємин, які передаються з покоління в покоління. Вони зароджуються у глибоких особистісних переживаннях окремих членів сім'ї, ґрунтуються на релігійних чи філософських уявленнях, закріплюються в родинному досвіді, засвоюються дітьми і передаються далі.

Сімейні сценарії — це повторювані моделі взаємодії, що переходять у спадок від старших до молодших поколінь й формуються під впливом подій сімейної історії [57, 86, 89].

Сімейний сценарій включає набір традицій і очікувань, що визначають ролі членів родини й мають тенденцію до міжпоколінної спадковості. [18].

В роботі [45] сімейний сценарій розглядається як уявлення людини про типові сімейні ситуації: події, реакції, діалоги, емоції та варіанти їх розвитку.

Формування сімейного сценарію відбувається поступово:

- спершу діти засвоюють модель подружніх стосунків, спостерігаючи за взаємодією батьків;

- далі вони відтворюють ці стосунки у спілкуванні з братами і сестрами;

- згодом, орієнтуючись на знайому їм модель сім'ї, обирають партнера і несвідомо повторюють рольову структуру батьківських взаємин у власній сім'ї.

Роль сімейних сценаріїв полягає в тому, що вони:

- формують внутрішній образ сім'ї в уявленні її членів;

- визначають характер емоційних зв'язків та механізми виникнення й розв'язання сімейних конфліктів;

- забезпечують передбачуваність життєвих подій у межах родини;

- структурують сприйняття індивіда та його взаємодію з родинним середовищем [60].

Образ або внутрішня картина сім'ї — це цілісне уявлення про послідовність таких сценаріїв, що формують повсякденне сімейне життя.

Вони задають очікувану поведінку в різних ситуаціях, способи розв'язання конфліктів, вираження почуттів і подолання труднощів. У партнерів, які починають спільне життя, зазвичай різні уявлення про «нормальну» сімейну модель, що може спричиняти труднощі у взаємодії. Натомість подібність сценаріїв сприяє подружній сумісності [45].

Термін «внутрішня картина сім'ї» позначає систему уявлень про типові ситуації та сценарії щоденного сімейного життя. Ці сценарії формують базу сприйняття сім'єю самої себе, її минулого досвіду та очікувань щодо майбутнього. Вони визначають емоційні зв'язки між членами сім'ї, впливають на виникнення проблем і способи їх вирішення. [66]

В статті [14] поняття «когнітивний сімейний сценарій» розглядається як «зразок діяльності осіб в певному сімейному контексті, що існує тривалий час, є динамічним і стійким до зовнішніх впливів і який розвинувся завдяки диференціації та інтеграції вже наявних елементів (настанов, приписів і переконань, емоційно-поведінкових реакцій тощо)».

Сімейні сценарії виконують такі основні функції:

1. формування припущень щодо причин подій у сімейному житті;
2. спрямування уваги та сприйняття відповідно до конкретного життєвого контексту родини;
3. прогнозування можливого розвитку подій і допомога в орієнтації в ситуаціях, що виникають.

Лояльність роду — це глибинна відданість своїй родовій системі: її правилам, заборонам, цінностям і переконанням. Людина несвідомо прагне залишатися приналежною до свого роду, повторюючи закладені в ньому моделі поведінки, навіть якщо це шкодить її добробуту. Лояльність формується на трьох рівнях:

1. Емоційному — через прив'язаність і солідарність;
2. Когнітивному — через усвідомлену оцінку ідентичності;
3. Поведінковому — через наслідування та підтримку цінностей.

Родовий сценарій часто відтворюється через покоління:

- вибір партнера за подобою до батька чи матері;
- повторення деструктивних моделей стосунків;
- несвідоме відтворення поведінки предків;
- блокування особистих амбіцій і потреб;
- формування психосоматичних розладів;
- вплив на батьківство та професійний шлях.

Людина з сильною родовою лояльністю може жити не своїм життям, підлаштовуючи себе під вимоги родової системи. Така лояльність супроводжується прийняттям спільних переконань, демонстрацією вірності, турботою, жертвеністю та прагненням виконувати очікувану роль [27, 38, 51].

Сімейний сценарій формується на основі життєвого досвіду членів родини, зокрема їхнього минулого у батьківській сім'ї, попередніх шлюбах або позашлюбних стосунках. До нього входять сімейні міфи, правила, звички, ритуали, а також очікування й потреби, що виникли під впливом попередніх подій. Ці елементи можуть зберігатися у первісному вигляді або проявлятися у змінній, іноді протилежній формі [42].

Сімейні сценарії формуються на основі культурно-історичних традицій як конкретного народу, так і загальнолюдських цінностей [32, 71].

Сімейні міфи — це колективні переконання, що формують уявлення про «те, ким ми є», підтримують родову ідентичність і впливають на життєвий сценарій. Вони можуть бути як ресурсом для особистісного розвитку, так і джерелом обмежень, нав'язуючи ролі та очікування. Сімейний міф проявляється у характерних моделях взаємодії. Ці ритуали формують цілісну систему — своєрідний гештальт сімейних стосунків, який неусвідомлено організовується та охоплює всіх учасників родинної системи. У випадках сімейної дисфункції міфи часто відображають ідеалізовані уявлення (наприклад, «Ми – дружна сім'я»), які стримують самореалізацію. Трансгенераційно можуть передаватися й наслідки

нерозв'язаних конфліктів і травм, що створюють сценарні заборони. Вплив міфу залежить від того, як особистість осмислює отриманий досвід. [8].

Образ сім'ї формується на основі сімейних постулатів — суджень, які здаються її членам очевидними й визначають їхню поведінку (свідомо або несвідомо). Через постулати людина приносить у сім'ю досвід, набутий у зовнішньому середовищі: в дитинстві, соціальному оточенні, медіа тощо.

Розрізняють три типи постулатів:

1. Переконавання — якщо їх ставлять під сумнів, це викликає спротив або негативну реакцію.
2. Самоочевидні судження — спроба заперечити їх викликає подив, адже сумнів у них навіть не припускається.
3. Неусвідомлені судження — приховані установки, які впливають на поведінку, хоч сам індивід їх не усвідомлює.

Сімейні постулати мають значущий вплив, оскільки спрямовують формування уявлень про родину та взаємодію в ній. [10, 61].

Сімейні міфи, історії, правила та сценарії є змістовними елементами сімейних наративів — уявлень про родову ідентичність. Вони можуть бути як точними, так і викривленими, але завжди відіграють ключову роль у формуванні сімейної самосвідомості. Завдяки наративам відбувається впорядкування сімейних подій у цілісну розповідь, яка ґрунтується на інтерпретації родинного досвіду. У таких історіях демонструється взаємозв'язок важливих подій, ролей і цінностей, передається знання про попередні покоління, їхній спосіб життя, традиції, стосунки та ритуали.

Сімейні наративи містять також інтерпретацію особливостей подружніх і батьківсько-дитячих взаємин, способів комунікації та розподілу ролей. Через них індивід осмислює особистий досвід, переосмислює цінності й реконструює історію роду. Таким чином, сімейні наративи — це цілісні усні або письмові розповіді про родинне життя, які надають подіям особистого значення як для оповідача, так і для слухача. [4, 15, 41, 43].

Не всі сім'ї безперервно продовжують сімейні сценарії. Сімейні сценарії можуть мінятися під дією зовнішнього впливу. Багато сімей навмисно і обдуманно позбавляються від традиційних сценаріїв старшого покоління. Деякі традиції просто вмирають, тому що їх важко підтримувати в умовах швидко мінливих обставин. Цей процес може переживати як «культурний шок». Безперервно виникають нові й нові сценарії мають тенденцію до поступового зниження почуття спільності і ослаблення структури сім'ї [81].

Для психолога аналіз сімейних сценаріїв є важливим інструментом для глибшого розуміння того, як функціонує родина. Це дозволяє пояснити феномен інформаційної сліпоти, коли члени сім'ї не помічають очевидних речей, необхідних для гармонійної взаємодії. Таким чином, сімейні сценарії суттєво визначають хід та ефективність вирішення сімейних труднощів.

1.2. Сімейний сценарій крізь текст української художньої літератури в культуно-історичному генезисі

Психолого-історична реконструкція літературних текстів дає можливість досліджувати сімейні сценарії та їх вплив на становлення особистості в історичному генезисі.

У процесі аналізу сімейних сценаріїв у творах української художньої літератури важливим є урахування історичного та релігійного контекстів, які виступають детермінантами формування уявлень про сім'ю, рольові функції її членів, систему цінностей та типові моделі поведінки в межах родинного простору. Саме соціокультурне тло певної епохи зумовлює специфіку родинних відносин, які знаходять своє відображення у художніх текстах.

Історичний контекст відіграє особливо важливу роль у формуванні сценаріїв, що репрезентуються в літературі. Соціальні потрясіння, такі як кріпацтво, національно-визвольні рухи, тоталітарний режим, колективізація, воєнні дії та еміграційні хвилі, суттєво вплинули на трансформацію традиційної сімейної моделі. Унаслідок цих процесів відбувалося руйнування

патріархальної структури, зміщення рольових акцентів, виникнення асиметричних стосунків між поколіннями, зміна моделей взаємодії між подружжям та між батьками й дітьми. У художній літературі це відображається через конфлікти цінностей, втрату тяглості родової традиції, появу мотивів відчуження, кризи ідентичності та відтворення травматичного досвіду.

Не менш значущим є релігійний контекст, зокрема вплив християнських уявлень про сім'ю, шлюб, батьківство і материнство. Християнська етика, закорінена в українській культурі, формувала уявлення про моральні засади родинного життя, сприяла трансляції ідеалів жертвності, вірності, покори, відповідальності, що відображено у численних літературних образах. Водночас релігійні уявлення закріплювали традиційну ієрархію у сімейних стосунках, легітимізували домінування чоловіка як глави родини. У радянський період, коли релігійні настанови зазнали руйнування або витіснення, у художній літературі фіксується криза моральних орієнтирів, втрата духовних опор та дезінтеграція традиційних родинних цінностей.

Психолого-історична реконструкція літературних текстів дає можливість досліджувати сімейні сценарії та їх вплив на становлення особистості в історичному генезисі.

За допомогою контент-аналізу в рамках дипломної роботи виділено такі види сценаріїв:

1. Сімейний сценарій «Сім'я як спосіб приналежності»
2. Сімейний сценарій домінування жінки
3. Сімейний сценарій домінування чоловіка
4. Сімейний сценарій парентифікації.

В кваліфікаційній роботі проаналізовано 49 творів української художньої літератури, більшість з яких вивчаються в школі. Таким чином можна проаналізувати, які сімейні сценарії в українській художній літературі є найбільш повторюваними та як це впливає на становлення особистості.

Аналіз проводився з урахуванням того, що в одному творі може бути кілька сімейних сценаріїв. Результати аналізу зведено в таблицю А.1 Додатку А.

1.2.1 Сімейний сценарій «Сім'я як спосіб приналежності»

Новела «Valse Melancolique» О. Кобилянської [25] в першу чергу саме про трьох жінок-інтелектуалок, для яких центральною цінністю є самоудосконалення та розвиток своєї особистості. Тут образ сім'ї та шлюбу не є центральною темою, це лише спосіб належати до соціальної ніші, але при цьому є обмеженням для жінки, бо заважає особистісному росту. Але потрібно відмітити, що такий сімейний сценарій не відмінняє глибоких почуттів в родинних героїнь.

В модерністській новелі «Арабески» М. Хвильового [72] все життя, включаючи родинне, подається крізь призму тривоги і відчуження. Сім'я тут – формальність, радше антураж.

В романі «Вершники» Ю. Яновського [82] піднімається тема розпаду родини заради ідеї державності: «Рід — це основа, а найперше — держава, а коли ти на державу важиш, тоді хай рід плаче, тоді брат брата зарубає, он як!». Сім'я тут радше формальність, кожен член сім'ї має свої ідеї, за які готовий покласти життя.

В творі «Добрий Бог» В. Підмогильного [52] сім'я – це формальність, ознака, що Віктор має людську вартість. Він вірить в Бога, але ця віра – лише спосіб грішити, щоб потім покаятись. Віктор інфантильний, не готовий брати відповідальність за дитину і свої дії, він ніби не є активним учасником подій.

В романі «Доктор Серафікус» В. Домонтовича [17] відчувається, що головний герой не має контакту зі своїми емоціями, це типовий персонаж «людина в футлярі», для нього кохання, родина – це все лише концепції, але точно не живий зв'язок. Він може будувати стосунки лише з образом Вер, але не з самою Вер.

В творі «Дорогою ціною» М. Коцюбинського [29] Соломія допомагає Остапу втікти з неволі. В їх сімейній системі важливу роль займає близькість

завдяки спільному протесту проти кріпацтва та спільні пригоди. Соломія не полишає Остапа в моменти поранення, вона всіляко підтримує його. На мою думку, це позитивний сімейний сценарій, де члени сім'ї у важкі моменти можуть стати опорою одне для одного.

В романі «Жовтий князь» В. Барки [3] сім'я виступає як формальність, але це їх спосіб протистояти труднощам. Мати сварить доньку доньку через оцінки, побоюючись насмішок, іншого разу боїться перехвалити. Вони приховує свої справжні емоції до доньки. Здається, що сім'я тут – формальність, місце, де собою бути не можна. Але саме сім'я є тією опорою, на яку можна покластись у важкі часи. Сім'я під час розкуркулювання розглядається як одне ціле: «Зробимо, як з ворогами, - в разі невиконання! Відповідатимуть і сім'ї...», але це одне ціле гуртується проти зовнішньої згрози – «хліботрусів», людей, що забирають все їстівне з хати. Але кінець, навіть попри згуртованість, трагічний – в живих залишилися лише мати та син, які так і не знайшли одне одного.

В романі «За ширмою» Б. Антоненка-Дачидовича [1] лікар Постоловський байдуже ставиться до своєї матері, хворої на рак, він просто відгороджує їй місце в кімнаті та займається своїми справами. Врешті син звертає увагу на матір і вони їдуть в Томськ на операцію. Але мати марить і їй думається, що вони з сином їдуть в Переяслав, де сплять вічним сном її батьки і прадіди, і їй годиться там схилити свою голову. Вони вмирає після прохання відвезти її на Батьківщину, в Переяслав, а син дає клятву сплатити свій борг перед матір'ю.

Твір «Записки кирпатого мефістофеля» В.Винниченка [5] скоріше про внутрішній конфлікт головного героя між бажанням любити та егоїзмом. Він вважає, що сім'я – це лише формальність, але поява поруч хлопчика, який може бути його сином, ще більше підбурює цей внутрішній конфлікт.

В творі «Захар Беркут» І. [69] Франка родина Беркутів є частиною сильного громадського ядра, тут громада виконує роль сім'ї, а сім'я – це спосіб належати до громади. Родина Беркута уособлює етичний ідеал, тут

сім'я – це також джерело національного духу, що впливає на суспільство.

В творі «Зачарована десна» О. Довженка [16] головний герой згадує про своє дитинство в селі. Тут велика роль приділяється сім'ї, герой з гумором та теплом згадує своє дитинство. Кожен член сім'ї займає певну важливу роль: мати - турботлива, вона моральний стрижень родити, батько – авторитет, мудрий, працьвитий, дід любив гарну бесіду і добре слово. Тут сім'я – це не ярмо, а потужна опора, на цю модель сім'ї головний герой зможе опиратись в дорослому житті.

Тема цінності та поділу землі проходить крізь всю повість «Земля» О. Кобилянської [26]. Так, Івоніка розповідає, що життя з його жінкою нелегке, вони дуже економлять, тремтять над нажитим добром, особливо над землею. Просліджується біблійний мотив братовбивства: Сава вбиває Михайла через земельне питання. Івоніка та Марійка переживають не за долю сина, а за те, хто оброблятиме землю, якщо Михайла заберуть у військо. Батьки не схвалюють стосунки Михайла та наймички Анни, бо вона бідна, така ж причина несхвалення стосунків Сави та Рахіри. Здається, що в цій сім'ї саме питання землі заважає зблизитись і справді побачити одне одного.

В творі «Інститутка» М. Вовчок [7] панночка будує сім'ю, виходячи з користі для себе. Так, вона починає привітно ставитись до лікаря, коли дізнається, що в нього є маєток, в цьому маєтку вона все робить на свій лад, її шлюб – це формальність, дуже мало йдеться про якісь почуття.

В повісті «Камінна душа» Г. Хоткевича [76] сім'я – це спосіб приналежати, але видно, що Марусі цього недостатньо, вона хоче почуватись жінкою, кохати та бути коханою.

В поемі «Кассандра» Л. Українки [67] сім'я – це структура, де на першому місці – ролі в монархії, а на другому – родинна любов і відносини. У кожного в сім'ї ніби є своя роль, маска, але немає справжньої близькості в родині.

В поемі «Катерина» Т. Шевченка [78] сім'я Катерини не приймає її після «ганьби» - народження дитини поза шлюбом – та виганяють з дому.

Тут відсутня підтримки, суспільне визнання для цієї родини важливіше за підтримку своєї доньки.

В творі «Лісова пісня» Л. Українки [68] програється сімейний сценарій «сім'я як формальність». Матері Лукаша потрібна невістка, яка б виконувала певний пласт роботи, але Мавка живе всесвітньою красою та цінує природу, вона не може жати колоски, бо це нашкодить природі. Тоді мати Лукаша всіляко сватає та змушує Лукаша одружитись не з Мавкою, а з Килиною. Це стається через упередження про те, що жінка має бути господинею, сприйняття жінки як функції, а не як особистості. В кінці твору Лукаш дорікає матері за Килину.

В творі «Мина Мазайло» М. Куліша [35] сім'я – це лише зібрання різних за поглядами людей. До того ж провідний сюжет твору заключається в тому, що Мина хоче змінити своє українське прізвище на російське. Це теж зачіпає тему відхрещення від роду, тоді сім'я виступає скоріше як формальність.

В урбаністичному романі «Місто» В.Підмогильного [53] сім'я та стосунки розглядаються як соціальний ліфт, як спосіб належати до соціальної ніші. Всі стосунки Степана нещирі, в них немає місця справжнім почуттям.

Схожий сценарій сім'ї як формальності показано в поемі «Наймичка» Т. Шевченка [79]. Ганна народжує сина, але змушена віддати сина чужій родині, бо не можна мати дитину поза шлюбом, вона боїться осуду суспільства.

В творі «Наталка Полтавка» І. Котляревського [28] відслідковується сценарій сім'ї як способу належати до соціальної ніші. Терпелиха хоче, щоб Наталка вийшла заміж за возного Тетерваковського, бо це вигідна партія. При цьому вона абсолютно не зважає на відсутність почуттів до нього у Наталки.

В романі «Невеличка драма» В. Підмогильного [54] одразу відчувається протиставлення: головні герої тут раціональний біохімік Юрій Славенко та чуттєва Марта. Славенко сприймає кохання та шлюб як

формальність, прагне одружитись, щоб задовільнити свої природні потреби, адже незадоволені потреби відволікають та заважають займатись наукою. Початково він знайомиться з Ірен, донькою Маркевича, та вирішує з нею одружитись з двох причин: вона з солідної родини, отже, це утвердить його статус солідного науковця; та йому підходить помешкання Маркевичів. Ірен прагне вийти заміж, щоб суспільство не засуджувало, до того ж тисне мати. Тут немає місця почуттям, є лише вигода. Але перешкодою стає роман з Мартою, що продовжувався 45 днів. Пізніше Славенко зі статті розуміє, що за цей час його мозкова активність занепала, і полишає Марту, за тиждень укладаючи шлюб з Ірен. Інший персонаж - Дмитро Стайничий - вважає, що шлюб не має будуватись на коханні, для нього шлюб – це спосіб досягти спільних цілей, зокрема народження та виховання дітей.

В п'єсі «Патетична соната» М. Куліша [36] передусім показані ідеологічні конфлікти, які стають на заваді справжній близькості. Наприклад, Марина не будує стосунки з Ільком, але приймає залицяння Андре Перецького, бо останній може допомогти їй у боротьбі за вільну Україну.

В творі «Повість без назви» В. Підмогильного [55] всі відносини, які будується, - це формальність, спосіб задовільнити свої потреби. Городавський зосереджується не на реальних жінках, а на примарній, тій, яку бачив лише один раз в житті. В творі розгортається також сімейна історія Анатолія Пащенко. Після того, як його сестру насмерть переїхав трамвай, він зрозумів нікчемність людини, кінцевість її життя. Анатолій вважає людей жалюгідними, дрібними, як мухи. Він розповідає історію свого життя Городовському, повідомляючи, що планує закінчити життя самогубством. Себто навіть наявність сім'ї не дає йому сил рухатись далі, він не може будувати близькі стосунки, тут знову повторюється сценарій, де сім'я – це лише формальність.

В романі «Роксолана» П. Загребельного [19] початково Настася вирішує будувати стосунки з Султаном, щоб опинитись у вигіднішому положенні. Ці стосунки – початково спосіб бути захищеною та мати почесне

місце в гаремі, а влада – це спосіб отримати бажане: покращити долю рідної землі, ведучи вигідну їй політику.

В повісті «Санаторійна зона» М.Хвильового [73] Майя і Анарх заводять стосунки, вони «ходять в малинник» і на гору неподалік санаторійної зони. Здається, що вони знайшли одне одного і побудова стосунків – це те, що тримає їх ментальне здоров'я в порядку. Але в кінці повісті виявляється, що Майя – чекістка, вона намагалась вивідати більше інформації у нього, бо вірила, що він справді анархіст. Майя заводила ці стосунки початково задля своєї вигоди, а лише потім закохалась.

В повісті «Сердешна Оксана» Г. Квітка-Основ'яненко [24] показано кілька соціальних аспектів, які містять інтроєкт «сім'я – це спосіб приналежати». Оксана мріє вийти заміж за пана, щоб не довелося тяжко працювати. Альтернативою бачить і простого мужика, але щоб обов'язково він був добрий. Тут є замах на приналежність до певної соціальної ніші. Інший аспект програється в кінці повісті. Оксана з сином повертається в село, розказує мамі свою історію і, попри всі пересуди, мати приймає її назад, ставиться розуміючи. На мою думку, це є позитивний приклад сценарію «сім'я як спосіб приналежності», коли сім'я допомагає в скрутну хвилину.

В романі «Собор» О. Гончара [13] Микола Баглай часто думає про долю предків, які були металургами, загалом він багато роздумує про свій рід та своє походження. Тема існування собору і тема роду в цьому романі переплітаються, Микола турбується, щоб собор ні в якому разі не знесли, бо буде соромно перед нащадками. Єлька теж з вікна бачить вершечок собору, вона поділяє погляди Миколи стосовно собору. На мою думку, перед нами розгортається позитивний сімейний сценарій, Єлька та Микола знаходять одне одного, закохуються та мають ідентичні погляди на життя.

В творі «Спитайте Міечку» Є. Кузнецової [34] сім'я показується як спосіб приналежності, місце, де можна зупинитись, не спішити, відчутти, що зараз хочеться. Сестри Міечка та Лілічка ставлять життя на паузу та тікають в село, в будинок бабусі. Тут життя ніби заповільнюється, не треба приймати

рішення, можна займатись садівництвом та городом, приймати гостей, займатись буденними сільськими справами. На мою думку, це дуже цінно - мати таке місце.

В повісті «Тарас Бульба» М. Гоголя [12] сім'я показана як спосіб приналежати, але не спосіб будувати справжні стосунки. На постаменті стоїть національна ідея, і на основі неї вже будуються стосунки. Життя на кордоні, що історики часто називають фронтиром, формувало в людях особливу відчайдушність, стан, коли немає чого втрачати. Це впливало і на стосунки, і на очікування батьків, і на порівняння дітей одне з одним: хто краще втілює в життя ідею. В момент, коли Андрій відрікається від національної ідеї, він одночасно відрікається від сім'ї, тобто відсутність лояльності до національної ідеї дорівнює відсутності лояльності сімейної системи. Стається жахливе - батько вбиває сина Андрія, кажучи знамениту фразу: «Я тебе породив – я тебе і вб'ю». Остап потрапляє в полон і згодом його страчують на очах у батька. А Тараса Бульбу врешті спалюють на вогні.

В романі «Тигролови» І. Багряного [2] сім'я Сірків живе досить далеко від цивілізації, до найближчого поселення більше 50 км. На мою думку, це один з факторів їх гуртування. Вони – ніби одна команда, зайнята одним ділом – полюванням на звірів. В їх сім'ї присутні традиції: в творі показано святкування Різдва відповідно до українських традицій, також традицією можна вважати те, як батьки передають досвід полювання своїм дітям, зокремо старий Сірко вчить свою доньку полювати. В цій родині почуття не стигматизуються, це підтверджують кілька ситуацій. Сірки дають волю почуттям, коли Григорію доводиться тікати після вбивства Медвіна, вони сумують і плачуть в передчутті розлуки. При цьому хочеться відмітити здорову сепарацію: батьки розуміють кохання Наталки та Григорія та відпускають Наталку, витримуючи своє хвилювання.

Ще одним позитивним прикладом сімейного сценарію «сім'я як спосіб приналежності» є твір «Гореадори з Васюківки» В. Нестайка [46]. Сім'ї Яви та Павлуші – це сім'ї, де дітей люблять, але при цьому виховують з певною

строгістю. Видно, що сім'я не гіперопікаюча, зважаючи на кількість пригод Яви та Павлуші, описані в творі. Тут родина – це скоріше надійний тил, куди хлопці повертаються відновити сили. Також хочеться підкреслити розвинену фантазію хлопців, що свідчить про їх нормальний розвиток.

У новелі «Три зозулі з поклоном» Г. Тютюника [64] сім'я Михайла та Софії – це не лише формальність, в цій сім'ї є глибокий емоційний зв'язок та справжєя близькість. Видно, що Софія впевнена в своєму чоловікові, вона не ревнує його до Марфи, яка кохає Михайла. Михайло щиро любить свого сина, ніжно позирає в колиску, поки він спить.

В повісті «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського [30] існує конфлікт між родинами Палійчуків та Гутенюків, що стає на заваді стосункам між Марічкою та Іваном. Після смерті Марічки Іван жениться для годиться на Палагні, але в цьому шлюбі немає любові, хоч він і не суперечить соціальним нормам.

В п'єсі «Украдене щастя» І. Франка [70] родина зображена як трагічна конструкція, яка більше відображає зовнішній соціальний обов'язок, ніж глибинні почуття. Показано онфлікт між особистим щастям та суспільною мораллю. Розповідається історія Анни, чії брати її били, мали її за наймичку, а потім заставили вийти за наймита Миколу, якого вона не любила. Аж тут з Боснії повертається жандарм Михайло Гурман, людина, яку Анна кохала і яка вважалась мертвою.

В оповіданні «Федько-халамидник» В. Винниченка [6] показано є певне протиставлення родин Толі та Федька. Родина Федька – бідні, вони знімають квартиру у батька Толі, попри складні умови життя батьки намагаються виховати сина та прищепити йому правильні цінності. Але все одно соціальні норми частково регулюють стосунки в сім'ї: батьки вимагають від Федька не показуватись, не ображати інших, зокрема Толю, бо від цього залежить можливість надалі знімати житло у батька Толі. Родина Толі ж ближча до формальності, вони не надто турбуються про справедливість і правду.

В комедії «Хазяїн» І.Карпенка-Карого [20] сім'я – це лише формальність, першими в пріоритетах стоять інтереси фінансового збагачення, а не стосунки між людьми. В шлюбі Терентія Пузира з його дружиною немає духовної близькості, стосунки носять радшу формальний характер. Примноження статків та підтримання високого соціального статусу – ось основні цінності сім'ї.

В романі «Хмари» І. Нечуй-Левицького [48] сім'я не є способом бути ближчими і підтримати одне одного, а скоріше формальна структура, де в кожного є своя думка про те, яким має бути інший. На початку твору Воздвиженський та Дашкович озвучують свої очікування від жінок. Степанида, жінка Дашковича, покірна, вишиває поруч з ним, поки він працює, але їй нудно поруч з Дашковичем, вона вважає, що з Воздвиженським було б цікавіше. Марта, жінка Воздвиженського, не відповідає його очікуванням, він не може її переламати. Такі ж формальні стосунки батьки будують зі своїми доньками. Ольга, донька Дашкевича, та Радюк подобаються одне одному, але вона відмовляє йому в шлюбі, бо у мріях бачила послів і графів. Лейтмотивом звучить національна ідея, питання близькості інтелігенції до народу.

В новелі «Холодна м'ята» Г. Тютюника [65] для Олесі сім'я – це спосіб приналежати, але не до соціального статусу, а до родини, що будується на теплих стосунках. В своїй сім'ї вона позбавлена цього, тож це формує її цінності, вона хоче справжню сім'ю і справжню любов всупереч всьому.

В творі «Цвіт яблуні» М. Коцюбинського [31] показана душевна трагедія батьків через смерть дитини – маленької дівчинки Оленки. На мою думку, в цьому етюді наведений сімейний сценарій «сім'я як спосіб приналежності» в позитивному ключі, сім'я тут точно не формальність, видно, як оповідач та його дружина турбуються одне про одного, вони разом проживають втрату. Переживання вільно виражаються, в цій сім'ї безпечно бути собою.

В романі «Чорна рада» П. Куліша [37] шлюб розглядається як угода, тут не йдеться про почуття. Шрам питає у Череваня, чи погодиться віддати свою доньку за його сина. Ніхто не питає у Петра та Лесі, чи хочуть вони цього. У матері Лесі взагалі свої плани на цей шлюб: вона мріє, щоб Леся була гетьманшею.

В новелі «Я (романтика) М. Хвильового [74] сім'я – це лише формальність. Сімейна тема деформується революцією, головний герой керується ідеєю, а не почуттями, і врешті-решт вбиває свою матір заради «ідеї».

Сімейний сценарій «Сім'я як спосіб приналежності» виявлено в 85,7% творів.

1.2.2 Сімейний сценарій домінування жінки

В повісті «Вечори на хуторі біля Диканьки» М. Гоголя [11] простежується сценарій домінування жінки. Солоха, мати Вакули, має вплив на всіх чоловіків на селі, вона навіть чорту може наказати лізти в мішок, або сховатись.

В творі «Дорогою ціною» М. Коцюбинського [29] Соломія багато жертвує собою та своїми інтересами: тікає з дому з коханим, допомагає йому після поранення, знаходить їм прихисток у циган, потім заробляє на життя. Саме вона є тим сильним плечем, на яке можна опертись.

В творі «Інститутка» М. Вовчок [7] яскраво показана сім'я, де жінка домінує. Навколо всі говорять, що панночка все перевернула в маєтку під себе, а лікар не може їй нічого казати, бо вона одразу починає плакати та кричати.

У творі "Кайдашева сім'я" І. Нечуя-Левицького [47] чітко розгортається сценарій, де жінка домінує. Маруся Кайдашиха є беззаперечною головою сім'ї Кайдашів, вона головує над своїх чоловіком, який є явно слабшим за неї і ще й постійно випиває. Маруся намагається контролювати своїх дітей, вона маніпулює, використовує сварки та інтриги, щоб утримати владу в домі.

Вона поводить себе як авторитна свекруха, намагаючись повністю підкорити своїх невісток, і це призводить до постійних конфліктів.

В повісті «Конотопська відьма» Г. Квітки-Основ'яненка [22] простежується сценарій сильної жінки, жінки, що домінує. Найяскравіша така постать – це відьма Явдоха. Під час «полювання на відьом» вона спокійно плаває у воді та насміхається з чоловіків, далі розлючена Явдоха чаклує на прохання Забрьохи та Пістряка, але чаклує не на їхню користь. Вона має свою силу і користується нею наврочуд добре.

В творі «Лісова пісня» Л. Українки [68] програється сценарій домінування жінки. Спочатку це мати Лукаша, яка пред'являє вимоги до невістки, сватає його за Килину, радить і свариться. Потім це Килина, яка також є досить авторитарною і намагається керувати Лукашем.

В творі «Мина Мазайло» М. Куліша [35] мати і тьотя Мотя з Курську – це персонажки, які домінують в родині. Вони повчають, відстоюють та нав'язують свою думку, впливають на важливі рішення.

В творі «Наталка Полтавка» І. Котляревського [28] Терпелиха – член сім'ї, яка домінує. Вона намагається приймати рішення за Наталку, вирішує, з ким їй жити. Хоч вона і мати-одиначка, але має великий вплив на рішення доньки.

В романі «Невеличка драма» В. Підмогильний [54] прослідковується сценарій жінки, що домінує в сім'ї. Так, мати Ірен переживає, що донька так і залишиться неодруженою, тому сподівалась, що шлюб зі Славенком вдасться.

В п'єсі «Патетична соната» М. Куліша [36] Марина знає, чого хоче, вона домінує в стосунках, має свою власну думку і притримується її. Ступай-Ступаненко, батько Марини, навпаки, не може визначитись, до якого табору краще пристати, яку ідеологію вибрати. Ілько закоханий в Марину, але він лише романтично пише їй листи, надсилаючи лише сто тридцять першого листа безпосередньо адресатці, він не робить рішучих кроків.

В романі «Роксолана» П. Загребельного [19] Настася вміє стримувати свої емоції та хвилювання, правильно поводитись, вона не показує почуттів

навіть як тільки приїздить в гарем. Вона була дуже розумною та освіченою, Султан поважав свою дружину. Хуррем вміло керувала Султаном, направляла його так, щоб він виконував її бажання, вміло маніпулювала ним.

В романі «Хмари» І.Нечуй-Левицького [48] Марта – жінка, що домінує в сім'ї. Зранку вона ходила і командувала слугами, командувала й Воздвиженським, коли він робив щось неправильне, наприклад, програвав в карти. Марта вимагала гроші, всіляко боролась за владу в домі.

Сімейний сценарій домінування жінки виявлено в 24,5 % творів.

1.2.3 Сімейний сценарій домінування чоловіка

В творі «Захар Беркут» І. Франка [69] Захар Беркут – голова не лише патріархальної родини, а й громади. Його образ подається в позитивному ключі, це хороший приклад патріархальності без тиранії. В творі показується другорядна роль жінок, вони не впливають безпосередньо на політичні чи суспільні рішення (наприклад, Мирослава, яка все одно обмежена рішеннями чоловіків).

В повісті «Камінна душа» Г. Хоткевича [76] показано сценарій домінування чоловіка. Марусяк, хоч і гарно спочатку залицяється, далі виявляє моменти домінування і нехтування Марусею. Марусяк публічно принижує Марусю, в певний момент він готовий передати Марусю іншому опришку, як худобу.

В творі «Камінний хрест» В. Стефаніка [59] одразу видно, що Іван Дідух – головний в сім'ї. Він все життя тяжко працює на землі, яка не призначена для землеробства, задля достатку сім'ї, на цій землі він втрачає своє здоров'я, старіє. Навіть в поважному віці, коли сини хочуть їхати в Канаду, Іван приймає остаточні рішення, видно, що його поважають в сім'ї, з ним рахуються не лише в сім'ї, але й в громаді. Односельчани слухають його прохання перед від'їздом і втілюють в життя – встановлюють камінний хрест на місці його землі.

В поемі «Кассандра» Л. Українки [67] просліджується звичний

сценарій для монархії, де чоловіки приймають рішення, а жінки живуть згідно цих рішень. Тут чоловіча влада сліпа та заснована на гордості, іронічно, що єдина, хто знає істину та бачить майбутнє – це Кассандра.

В творі «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненко [23] показано сімейний сценарій домінування чоловіка в родині. Так, саме батько Марусі вирішує, чи буде вона одружуватись. Коли свати приходять перший раз, він, попри вмовляння своєї доньки, відмовляє їм. Лише через час він каже Василю, що він може повторно присилати сватів.

В повісті «Тарас Бульба» М. Гоголя [12] показано сценарій домінування чоловіка. Тарас Бульба – голова, лідер родини, далі в ієрархії стоять його сини, а вже потім – жінка. При цьому показано, що сини мають ніжні почуття до матері, вони сумують за нею, а Тарас Бульба показаний абсолютно позбавленим емоцій, навіть відчувається трохи зневаги до жінки. Ставлення до жінки функціональне.

В оповіданні «Федько-халамидник» В. Винниченка [6] батько домінує в родині. Він суворий і відсторонений, не приймає сина повністю. Ввечері батько приходиться з друкарні і б'є сина через те, що на нього жалілись матері його друзів. Після цього дає йому дві чи три копійки за те, що той говорить правді. В кінці твору Федько вчиняє альтруїстично, рятує Толю, мало сам не загинувши. Федько бреше батькові, що штовхнув Толю на лід. Батько вірить цьому, б'є його вдома, поки він не втрачає свідомість, а за три дні вмирає. Трагедія твору відбувається на тлі холодної батьківської фігури.

В комедії «Хазяїн» І.Карпенка-Карого [20] Терентій Пузир – людина, що домінує в родині. Він приймає всі рішення в сім'ї, зважаючи лише на вигоду і фінансові інтереси і не зважаючи на почуття інших членів родини. Так, він хоче видати доньку за багатого Василя, байдуже ставиться до жінки, а економам каже менше годувати робітників.

В романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні» П. Мирного [40] показано поганий приклад чоловіка, що домінує в родині. Чіпка важко витримує

кризові моменти, він починає пити, лається та б'є матір. І навіть в такі моменти він є головним в родині, що дуже впливає на його сім'ю.

В романі «Чорна рада» П. Куліша [37] видно зневажливе ставлення до жінок та їх почуттів, це притаманне козацькій культурі. Кирило Тур та Черногор розмовляють про те, чи не вкрати Лесю, всі сприймають це як жарт, хоча Леся лякається. Вона закривається в кімнаті, але нікому немає до неї діла, навіть її нареченому Сомку. Викрадення Лесі, битва за неї – для козаків це лише розвага. Сомко після бійки рятує Кирила Тура, мовляв, «молода буде й друга, а от Кирила Тура другого не буде». Козаки багато говорять про те, що «жіноче діло – біля припічка» і інші фрази, що вказують на місце жінки в цій системі.

Сімейний сценарій домінування чоловіка виявлено в 20,4 % творів.

1.2.4 Сімейний сценарій парентифікації

В творі «Земля» О. Кобилянської [26] наявні ознаки парентифікації у Михайла. Він змушений жертвувати своїми почуттями через очікування батьків, він відповідальний за обробку землі, без нього ніби все розвалиться.

В творі "Кайдашева сім'я" І. Нечуя-Левицького [47] можна виділити сценарій парентифікації. Чітко видно, як Карпо Кайдаш, як старший син, змушений взяти на себе роль «сильного чоловіка» замість батька, при цьому постійно конфліктує з матір'ю. Він не має простору для підтримки, постійно напеготові, до того ж постійно виправляє ситуації, які не зміг владнати його батько. При цьому існує певний дисонанс. Згідно сімейної системної терапії перший в сімейній системі йде з життя найсильніший член родини. В даному випадку саме Омелько Кайдаш йде з життя. Але спосіб його смерті безглуздий – його знаходять п'яним у калюжі, він втопився в калюжі.

В поемі «Кассандра» Л. Українки [67] пророчий дар Кассандри робить її найдорослішою в сім'ї. Вона знає наперед майбутнє і намагається

попередити свою сім'ю та свій народ, але їй ніхто не вірить, вважають божевільною.

В творі «Климко» Г. Тютюника [63] піднімається тема раннього дорослішання. Так, Климко втрачає дядька, який про нього піклувався, і бере забагато відповідальності для свого віку. Ця відповідальність не лише за себе, але й з інших: свого товариша Зульфата, вчительку Наталю Миколаївну. Саме Климко починає вираховувати, чи вистачить всім запасів харчів на зиму, він вирішує йти в Слов'янськ по сіль, відмовляючись від допомоги. На базарі він заступається за незнайому дівчину. Ще один епізод: Климко лежав в гарячці три доби, прокинувшись він вирішує віддячити тітці Марині: підмів доріжку, повисмикував бур'ян. І, маючи пропозицію залишитись в комфортних умовах, він вирішує повертись до своїх, бо вони ж його чекають. Всі ці вчинки дуже нехарактерні для хлопчика його віку, це говорить про його відчуття справедливості, доброти, самопожертву.

В творі «Наталка Полтавка» І. Котляревського [28] Наталка здається значно старшою, ніж є. Вона підтримує матір, працює, приймає рішення, які лежать поза межами її віку. Вона не просто дочка – вона моральна опора в сім'ї.

В п'єсі «Патетична соната» М. Куліша [36] Марина – парентифікована дитина. Такий висновок можна зробити навіть з того, як вона формує думки. Марина вірить, що у неї є вища «програма», ідею вільної України вони ставить вище всього. Батько її – досить наївна людина, він мріє відбудувати Україну, але навіть не має певного плану та чітких думок стосовно цього.

В повісті «Тарас Бульба» М. Гоголя [12] показаний і сценарій парентифікації. Остап бере на себе роль дорослого. Він дуже мужній в бою, поводить себе набагато старше своїх років, навіть вмирає він як герой – він потрапляє в полон, не зраджує своїм ідеям і його страчують.

У новелі «Три зозулі з поклоном» Г. Тютюника [64] син Михайла, від імені якого йде розповідь, є парентифікованою дитиною. В самій оповіді вже відчувається його внутрішня зрілість, він швидко дорослішає через втрату

батька, розмова з матір'ю відбувається на рівних. Йому доводиться емоційно дорослішати швидше за однолітків.

В повісті «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського [30] показано сценарій парентифікації. З дитинства Іван Палійчук мрійливий, грає на флюярі, знається на травах. Але він рано переживає смерть батька та своїх братів і сестер і йому доводиться йти працювати на полонину, там він випасає овець, доїть їх та робить будз і бринзу. Він бере на себе відповідальність не лише за своє життя, а й за життя своєї родини.

В комедії «Хазяїн» І. Карпенка-Карого [20] донька Пузиря Соня є моральним орієнтиром в цій сім'ї. Вона є елементом, який сімейна система витісняє, - Соня думає про мораль, дозволяє собі керуватись не лише мотивами вигоди, але й почуттями. Опосередковано тут програється сценарій парентифікації, коли донька допомагає батькові розв'язувати моральні дилеми та намагається врятувати честь родини.

В новелі «Холодна м'ята» Г. Тютюника [65] прослідковується сценарій парентифікації. Помітно, що Олеся значно старше свого віку. Вона розуміє свою матір, яка має працювати, аби забезпечити родину, турбується про матір, частково приймає на себе емоційний тягар дорослих.

Сімейний сценарій парентифікації виявлено в 22,4 % творів.

Висновки до першого розділу

У результаті аналізу теоретичних джерел було з'ясовано, що поняття сімейного сценарію є ключовим для розуміння способів функціонування родини як соціального інституту та психологічної системи. Сімейний сценарій формується внаслідок багаторазового відтворення певних моделей поведінки, емоційних реакцій і ролей, які передаються від покоління до покоління. На відміну від життєвого сценарію, що охоплює загальну стратегію людини у взаємодії зі світом, сімейний сценарій фокусується саме на внутрішньосімейних відносинах і рольових структурах, що регламентують функціонування індивідів у межах родини.

Особливе значення має усвідомлення того, що сімейні сценарії не є абсолютно свідомими або раціональними: більшість їхніх елементів формується в дитячому віці на основі спостереження, емоційного досвіду, прихованих очікувань батьків і соціокультурних настанов. Такі сценарії можуть підтримувати стабільність родинної системи, але також можуть стати джерелом деструктивних патернів, які передаються як норма.

Психолого-історичний підхід дозволяє виявити зв'язок між трансгенераційними сценаріями та історичним, культурним і релігійним контекстами, в яких вони виникають. Соціальні катаклізми, політичні режими, релігійна етика істотно трансформували традиційні уявлення про роль сім'ї, що знаходить своє відображення у творах української літератури.

У процесі контент-аналізу літературних текстів виділено чотири основні типи сімейних сценаріїв:

1. «Сім'я як спосіб приналежності» (виявлений у 85,7 % творів) — сценарій, у якому головним є відповідність соціальним або родовим очікуванням, а не особисті почуття.

2. Сценарій домінування жінки (24,5 %) - передбачає матріархальні структури або перевагу жіночого начала в ухваленні рішень.

3. Сценарій домінування чоловіка (20,4 %) - фіксує традиційну патріархальну модель із провідною роллю батька-господаря.

4. Сценарій парентифікації (22,4 %) - цей тип сценарію передбачає ситуацію, коли дитина вимушено бере на себе дорослі функції через емоційну чи поведінкову незрілість батьків.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СІМЕЙНИХ СЦЕНАРІЇВ НА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

2.1. Організація та етапи емпіричного дослідження

Теоретичний аналіз наукових джерел дав змогу виокремити основні етапи для реалізації мети емпіричного дослідження, яке має на меті вивчити вплив сімейних сценаріїв на формування особистості.

Дослідження проводилося з вересня 2024 року по квітень 2025 року і охоплювали п'ять етапів.

Перший етап включав збір і аналіз наукової літератури, а також теоретичне вивчення проблеми та основних понять. Був проведений аналіз результатів психологічних досліджень як зарубіжних, так і вітчизняних науковців, що стосуються теми дипломної роботи.

Також на цьому етапі було виконано контент-аналіз текстів української літератури та виявлено основні типи сценаріїв, які там розгортаються. На основі отриманих результатів була створена робоча модель для подальшого дослідження.

Другий етап полягав у пошуку учасників, готових долучитися до онлайн-дослідження, що включало залучення осіб, які відповідали визначеним критеріям вибірки.

Третій етап передбачав підбір інструментарію методик, які дозволили б дослідити вплив сімейних сценаріїв на становлення особистості.

Під час вибору методик враховувались наступні критерії: валідність методик і їх адаптованість до умов дослідження, а також відповідність вимірюваних характеристик потребам емпіричного дослідження.

Четвертий етап передбачав проведення психодіагностичного дослідження, а також збір початкових даних для подальшого аналізу, що відбувалось в онлайн-форматі за допомогою Google-форми.

П'ятий етап полягав у статистичній обробці та аналізі отриманих результатів. На цьому етапі проводилася обробка та систематизація даних,

здійснювався аналіз результатів, а також формулювалися висновки. Підсумкові дані кожного виду опитування були представлені у таблицях і рисунках, що наведені в роботі.

Для математичної обробки даних було використано комп'ютерні програмами IBM SPSS statistics 27 та Excel.

В дослідженні були використані такі статистичні критерії:

- t-критерій Стьюдента;
- статистична дисперсія.

Ці етапи допомогли забезпечити систематичний підхід до аналізу впливу сімейних сценаріїв на становлення особистості.

База дослідження. У дослідженні прийняло участь 37 осіб. Їх вік був від 18 до 60 років, це студенти Одеського національного університету імені І. І. Мечникова заочної форми навчання п'ятого курсу та студенти, які вступили на базі другої вищої освіти – бакалаври п'ятого курсу.

Обрана вибірка є доцільною з огляду на мету дослідження, адже включає осіб різного віку (від 18 до 60 років), що дозволяє простежити вікові відмінності у формуванні та реалізації сімейних сценаріїв. Учасники дослідження — студенти-заочники та особи, які здобувають другу вищу освіту — мають досвід самостійного життя, часто вже перебувають у шлюбі або мають власну сім'ю, а отже, можуть усвідомлено рефлексувати власні сімейні моделі та установки. Така вибірка є репрезентативною для вивчення психологічних основ побудови сімейних відносин у контексті особистісного та соціального досвіду дорослих людей.

2.2 Методичне забезпечення проведення емпіричного дослідження

Для дослідження впливу сімейних сценаріїв на становлення особистості, вибрано такі методики, які допомагають глибоко проаналізувати це явище в різних його аспектах.

Методика PARI (Parental Attitude Research Instrument), розроблена Е. Шефером та Р. Беллом, є одним із класичних психодіагностичних

інструментів, що дозволяє досліджувати установки батьків щодо виховання дітей, типи їх взаємодії в сімейній системі, а також характерні патерни, які відтворюються у процесі трансгенераційної трансляції сімейних ролей. У контексті дослідження сімейних сценаріїв ця методика набуває особливого значення, оскільки дозволяє виявити, які саме несвідомі або напівусвідомлені моделі поведінки та ставлення передаються в родині та стають основою для сценарного повторення з покоління в покоління.

Текст методики наводиться в Додатку Б.

Методика включає 115 тверджень, які респондент оцінює за п'ятибальною шкалою, що дозволяє виявити ставлення до таких аспектів сімейної взаємодії, як контроль, прийняття, автономія дитини, емоційна дистанція, домінування матері чи батька, демократичність, жертвність тощо. Ці категорії прямо корелюють з основними сценаріями, що часто формуються у сімейному середовищі: сценарієм домінування жінки, сценарієм домінування чоловіка, сценарієм парентифікації, сценарієм матері-одиначки, батька-одинака та ін. Наприклад, високий рівень жертвності матері може бути діагностичним індикатором сценарію парентифікації, коли дитина змушена відповідати на очікування "віддячити" матері через надмірну відповідальність або пригнічення власних потреб. Шкали контролю та авторитаризму можуть свідчити про сценарії домінування одного з батьків.

Щодо валідності методики, вона пройшла ретельну апробацію в різних соціокультурних контекстах, зокрема у США, Європі та країнах пострадянського простору. Валідність методики підтверджується високими показниками відповідності теоретично очікуваним конструктам: кожна шкала чітко вимірює заявлений параметр, що дозволяє зробити надійні висновки про тип батьківських установок. Конструктна та критеріальна валідність методики підтверджена багатьма дослідженнями, в яких вона співвідноситься з іншими психодіагностичними інструментами та емпіричними спостереженнями поведінки батьків.

Надійність методики PARI забезпечується її внутрішньою консистентністю. У більшості адаптованих варіантів коефіцієнти надійності (зокрема, Альфа-Кронбаха) перевищують 0,70, що свідчить про узгодженість між твердженнями в межах окремих шкал. Окрім того, ретестова надійність також залишається на високому рівні, що дозволяє використовувати PARI у динамічних, довготривалих дослідженнях сімейної поведінки та сценаріїв.

Методика є репрезентативною, оскільки була апробована на широких вибірках батьків із різним рівнем освіти, соціального статусу, статі, віку, що дає змогу екстраполювати результати на широку популяцію. Це робить її зручною у використанні як в академічних дослідженнях, так і в практиці сімейного консультування, психотерапії та освітніх програм. Важливою є також її здатність аналізувати батьківські установки не тільки в контексті двобатьківських родин, але й у випадку сімей з одним батьком або матір'ю-одиначкою, що робить її універсальним інструментом для аналізу різних типів сімейних сценаріїв.

Обґрунтування використання методики PARI у контексті дослідження сімейних сценаріїв є багаторівневим. По-перше, її шкали дозволяють кількісно оцінити саме ті змінні, які лежать в основі формування сценаріїв: стиль виховання, емоційна доступність батьків, ступінь автономії дитини, батьківська жертвність чи авторитаризм. Це дозволяє не просто описувати сценарії якісно, а й емпірично фіксувати наявність певної моделі через статистично значущі дані. По-друге, PARI дозволяє порівнювати уявлення обох батьків (якщо дослідження проводиться парно), що є надзвичайно важливим для вивчення конфліктних чи суперечливих сімейних сценаріїв (наприклад, коли в родині фігурує домінування жінки при водночас високих очікуваннях до традиційної ролі чоловіка). По-третє, результати методики дають змогу побудувати психологічний портрет родини в термінах сценарних моделей, що в подальшому може слугувати основою для психокорекційної чи психотерапевтичної роботи.

Зрештою, PARI є надійним і валідним інструментом, який має безпосереднє застосування у вивченні сімейних сценаріїв, дозволяючи досліднику як виявити глибинні психологічні механізми формування сценаріїв, так і запропонувати шляхи для їх усвідомлення та подолання.

Методика «Діагностика індивідуальних цінностей», розроблена Ш. Шварцем, є важливим інструментом для вивчення ціннісних орієнтацій особистості, що безпосередньо впливають на формування сімейних сценаріїв.

Застосування цієї методики дозволяє детально вивчити індивідуальні цінності, що мають значення в соціальному контексті, зокрема в рамках родинної динаміки та формування сімейних сценаріїв. Оскільки цінності є основою для визначення установки, виховних стратегій і моделей взаємодії в родині, методика Шварца дає можливість виявити, як ціннісні орієнтації батьків можуть впливати на формування деструктивних чи успішних сімейних сценаріїв.

Текст методики наводиться в Додатку В.

Методика складається з 56 тверджень, що відображають десять базових цінностей, які є основними мотивами поведінки людини в соціальному середовищі. Твердження оцінюються респондентами за шкалою від -1 до 7, що дає можливість оцінити переважання тієї чи іншої цінності в індивідуальному світогляді. Цінності, що вимірюються за допомогою цієї методики, відображають різні життєві орієнтації, такі як саморегуляція, стимулювання, гедонізм, досягнення, влада, безпека, конформність, традиції, прихильність та самоорієнтацію. В рамках дослідження сімейних сценаріїв цінність «безпека» може бути пов'язана з сценарієм домінування одного з батьків, що акцентує увагу на захисті та контролі, у той час як цінність «автономія» може корелювати із сценарієм, де батьки надають дітям більше свободи вибору і самовираження.

Методика Шварца має високу конструктну валідність, оскільки вона точно вимірює ті цінності, що є важливими для соціального функціонування індивідів. Це підтверджується численними дослідженнями, в яких методика

співвідноситься з іншими інструментами вимірювання цінностей, а також з емпіричними даними, що свідчить про її здатність адекватно фіксувати ціннісні орієнтації в різних соціальних і культурних контекстах. Відповідно, методика є корисною для аналізу не тільки індивідуальних цінностей, а й їх взаємозв'язку з виховними практиками та моделями поведінки, що можуть формуватися в межах сім'ї.

Що стосується надійності, то методика має високу внутрішню консистентність, що підтверджується значенням коефіцієнта Альфа-Кронбаха для основних шкал, які перевищують 0,80, що є свідченням узгодженості між окремими твердженнями та шкалами. Окрім того, методика демонструє стабільні результати при повторному вимірюванні, що свідчить про високу ретестову надійність інструменту.

Методика має також високу репрезентативність, оскільки була апробована на широких вибірках індивідів різного соціального статусу, віку, статі та культурної приналежності, що забезпечує її застосовність у дослідженнях з різних контекстів. Важливо, що методика дозволяє не лише аналізувати індивідуальні цінності окремих осіб, а й порівнювати їх у межах сімейної динаміки, що є важливим для вивчення сімейних сценаріїв, адже цінності батьків безпосередньо впливають на процес виховання і визначають ставлення до ролей у родині.

Використання методики Шварца в дослідженні сімейних сценаріїв є доцільним, оскільки вона дозволяє виявити глибинні ціннісні орієнтації батьків і визначити їхній вплив на виховні стратегії, що в свою чергу може сприяти формуванню конкретних сценаріїв взаємодії в родині. Наприклад, батьки, для яких важлива цінність «безпеки», можуть створювати сценарії, що базуються на строгому контролі та захисті, що може спричинити формування певних психологічних патернів у дітей. Натомість цінність «автономії» може сприяти розвитку сценаріїв, у яких діти мають більше свободи для самовираження і прийняття рішень.

Методика Шварца також дозволяє порівнювати цінності різних поколінь у родині, що є важливим для дослідження міжпоколінних трансляцій цінностей і сценаріїв. Це допомагає не тільки описати сімейні сценарії, а й глибше зрозуміти, як ціннісні орієнтації батьків формують поведінку дітей, а також які цінності передаються в родині через покоління.

Шкала базових переконань, розроблена Р. Янов-Бульман, є важливим інструментом для вивчення когнітивних структур, які формують індивідуальні переконання, світогляд та стратегії поведінки. Вона включає ряд категорій, що дозволяють досліджувати основні переконання людини, які мають значний вплив на її міжособистісні стосунки, включаючи стосунки в межах родини. Оскільки базові переконання є основою для формування життєвих сценаріїв і моделей поведінки, використання цієї шкали в контексті дослідження сімейних сценаріїв є надзвичайно доцільним, оскільки дозволяє з'ясувати, як внутрішні когнітивні структури визначають батьківські ролі, взаємодію між членами родини та міжпоколінну передачу цінностей і сценаріїв.

Текст методики наводиться в Додатку Г.

Шкала складається з ряду тверджень, які респонденти оцінюють за різними шкалами на основі рівня своєї згоди з тими чи іншими переконаннями. Вона дозволяє визначити, як індивід оцінює такі аспекти, як справедливість, емоційна підтримка, контроль, відповідальність, надійність, а також погляди на ролі і функції чоловіка та жінки в родині. Ці переконання можуть впливати на створення як успішних, так і деструктивних сімейних сценаріїв, таких як сценарії домінування одного з батьків або сценарії, що ґрунтуються на рівноправних партнерських відносинах.

Важливим аспектом шкали є її здатність вимірювати переконання, що пов'язані з довірою до інших людей, а також з рівнем внутрішньої стабільності особистості. Ці чинники можуть прямо впливати на сімейну взаємодію. Наприклад, люди з високим рівнем переконання в тому, що інші є надійними та справедливими, можуть вибудовувати більш відкриті й

взаємопідтримуючі стосунки в родині. Натомість, низький рівень довіри може спричинити розвиток сценаріїв, що базуються на контролі і дистанціюванні, що в свою чергу може призвести до формування деструктивних моделей взаємодії.

Шкала базових переконань має високу конструктну валідність, оскільки її категорії чітко вимірюють важливі психологічні конструктами, такі як довіра, відповідальність, справедливість, що визначають як особистісні орієнтації, так і сімейні моделі поведінки. Валідність методики була підтверджена численними дослідженнями, в яких шкала показала свою здатність виявляти різні когнітивні патерни, що корелюють із соціальними та психологічними параметрами індивідів, зокрема з їх поведінкою в родинному середовищі.

Надійність методики є високою: внутрішня узгодженість шкал становить у середньому від 0,70 до 0,85, що свідчить про стабільність інструменту. Крім того, дослідження показують задовільні показники тест-ретестової надійності, що робить методику придатною для повторного застосування в динаміці психологічного вивчення родинних установок.

Шкала також має високу репрезентативність, її було застосовано до широких вибірок населення з різними соціокультурними контекстами. Це дозволяє використовувати шкалу для дослідження базових переконань різних соціальних груп, в тому числі родин з різними моделями поведінки. У дослідженні сімейних сценаріїв це є важливим аспектом, оскільки дозволяє розглядати переконання, які можуть стати основою для формування конкретних моделей взаємодії в родині, а також визначити, як ці переконання можуть транслюватися в наступні покоління.

Застосування шкали базових переконань Р. Янов-Бульман у дослідженні сімейних сценаріїв дозволяє глибше зрозуміти, як базові переконання батьків і дітей щодо ролей у родині, справедливості, контролю та емоційної підтримки визначають поведінкові патерни та сценарії взаємодії в сім'ї. Це дозволяє оцінити, як ці переконання формують динаміку

стосунків, де певні моделі взаємодії можуть підтримувати або посилювати певні сценарії. Наприклад, якщо у батьків є переконання, що один із партнерів має домінувати в родині, це може сприяти формуванню сценаріїв, в яких один з батьків відіграє домінуючу роль, а інший - підкоряється. У свою чергу, переконання в рівноправності може сприяти розвитку сценаріїв, в яких сімейні ролі розподіляються більш гнучко.

Застосування цієї шкали в контексті сімейних сценаріїв також є важливим інструментом для розуміння міжпоколінних передач переконань, адже основні переконання можуть передаватися від батьків до дітей, формуючи певні стереотипи і патерни поведінки в родині. Завдяки цьому методика дає можливість дослідникам виявляти механізми, через які базові переконання можуть впливати на формування як здорових, так і деструктивних сімейних сценаріїв.

В рамках даної роботи розроблена авторська анкета для дослідження сімейних сценаріїв та супутніх психосоціальних характеристик. Вона складається з 20 запитів, кожне з яких має 4 варіанти відповіді. Кожен варіант відповіді відповідає певному сценарію, знайденому в творах української літератури:

- а – Сценарій 1: Сім'я як формальність, спосіб належати до соціальної ніші
- б – Сценарій 2: Домінування жінки (матері)
- с – Сценарій 3: Домінування чоловіка (батька)
- d – Сценарій 4: Парентифікація

Кожна відповідь оцінюється в 1 бал.

Текст анкети наводиться в Додатку Г.

2.3 Статистична обробка та інтерпретація результатів дослідження

У межах проведеного дослідження, яке використовувало методику вивчення внутрисімейних відносин (PARI), було виявлено суттєві відмінності в підходах до виховання в повних та неповних сім'ях.

Отримані результати наведено на рис. 2.1.

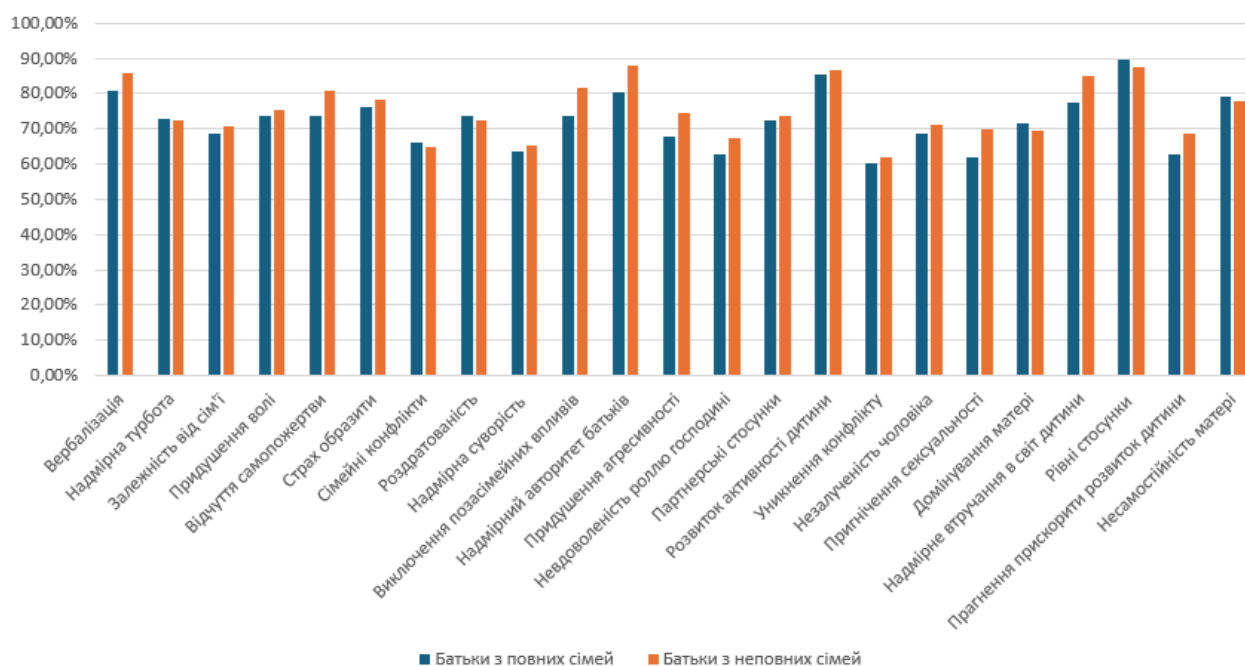

Рис. 2. 1 – Відсоткове співвідношення результатів дослідження батьківсько-дитячих відносин за методикою PARI

Так, у родині з повним складом сім'ї найбільш вираженими є наступні характеристики:

1. Збалансовані відносини між батьками та дітьми, що відображається в рівності взаємодії між членами родини, зокрема у рівних можливостях для дітей у спілкуванні з батьками (89,8%).
2. Стимулювання активності дитини, яке проявляється в підтримці розвитку різноманітних інтересів та діяльності дітей (85,5%).

У свою чергу, у неповних сім'ях спостерігається домінування інших тенденцій:

1. Високий авторитет батьків, що вказує на значний вплив одного з батьків на виховання дітей та їхню поведінку (87,8%).
2. Рівні відносини між батьками та дітьми, що свідчить про прагнення до рівноправного ставлення у родині (87,5%).

Найменш вираженими характеристиками в обох типах сімей стали наступні ознаки:

1. В повних сім'ях спостерігається пригнічення сексуальності (61,8%) та ухилення від конфліктів (60,3%), що свідчить про обережність у висвітленні інтимних тем та намагання уникати гострих суперечок.
2. В неповних сім'ях виявлено сімейні конфлікти (64,8%) і ухилення від конфліктів (61,8%), що вказує на вищий рівень напруги в родинних відносинах і спроби уникати відкритих конфліктів.

Також виявлено, що в неповних сім'ях спостерігається більша обережність у відносинах між членами сім'ї та виключення позасімейних впливів (81,5%), що є вищим порівняно з повними сім'ями (73,8%). Це може бути пояснено необхідністю підтримки стабільності та захисту внутрішніх родинних зв'язків в умовах соціальної чи економічної нестабільності.

Що стосується агресивності дітей, то вона частіше пригнічується в неповних сім'ях (74,5%), ніж у повних (67,8%), що може свідчити про більш строгий контроль емоційного стану дітей в умовах відсутності одного з батьків.

Незважаючи на схожість в підходах до пригнічення сексуальності та прагнення до прискорення розвитку дитини, ці показники в неповних сім'ях виявилися на 6-8% вищими, що вказує на більш інтенсивне прагнення батьків до розвитку дітей у таких сім'ях.

У неповних сім'ях батьки більш активно сприяють словесним проявам і вербалізації у дітей (85,8%), порівняно з повними сім'ями (81%), що може бути результатом необхідності відкритого вираження емоцій в умовах неповної родини.

Отже, отримані результати свідчать про різні підходи до виховання та родинних стосунків в залежності від типу сім'ї. Сімейні сценарії в повних і неповних родинах мають суттєві відмінності, які впливають на емоційний клімат у родині, на розвиток дітей, а також на взаємодію між членами родини.

Для проведення статистичного аналізу та перевірки різниць між середніми значеннями для різних ознак за допомогою t-критерію Стьюдента було розраховано t-значення для кожної ознаки, після чого отримані значення були порівняні з табличним значенням t-критерію Стьюдента для обраного рівня значущості (зазвичай 0,05).

Результати розрахунку зведені в таблицю 2.1.

Результати аналізу показали, що для ознак "відчуття самопожертви" ($t = 2,43$) та "надмірний авторитет батьків" ($t = 2,26$) обчислені t-значення перевищують табличне значення t ($t = 2,02$), що дозволяє зробити висновок про статистично достовірні відмінності між середніми значеннями в двох вибірках. Це означає, що з ймовірністю помилки менше 5% можна стверджувати, що ці ознаки суттєво відрізняються між порівнюваними групами. Отже, можна стверджувати, що середні значення цих ознак у двох вибірках статистично різняться, а рівень достовірності становить більше 95%.

Водночас для шести інших ознак, а саме "вербалізація" ($t = 1,37$), "прагнення прискорити розвиток дитини" ($t = 1,41$), "пригнічення сексуальності" ($t = 1,55$), "придушення агресивності" ($t = 1,81$), "надмірне втручання у світ дитини" ($t = 1,82$) та "виключення позасімейних впливів" ($t = 1,95$), спостерігається тенденція до різниць, проте ці t-значення не перевищують табличне значення ($t = 2,02$), що не дає підстав стверджувати про статистично достовірні відмінності між вибірками на рівні значущості 0,05.

Таблиця 2.1

Результати дослідження батьківсько-дитячих стосунків в повних та неповних сім'ях по методиці PARI (середні показники в балах)

№	Назва ознаки	Батьки з повних сімей	Батьки з неповних сімей	t - критерій Стьюдента
1	Вербалізація	16,1±0,44	17,1±0,51	1,37
2	Надмірна турбота	14,5±0,71	14,4±0,77	0,13
3	Залежність від сім'ї	13,7±0,58	14,1±0,53	0,52
4	Придушення волі	14,7±0,47	15,1±0,51	0,57
5	Відчуття самопожертви	14,7±0,48	16,2±0,61	2,43*
6	Страх образити	15,2±0,55	15,7±0,56	0,62
7	Сімейні конфлікти	13,3±0,43	12,3±0,47	0,45
8	Роздратованість	14,8±0,52	14,5±0,72	0,35
9	Надмірна суворість	12,7±0,26	13,1±0,57	0,62
10	Виключення позасімейних впливів	14,7±0,61	16,2±0,53	1,95
11	Надмірний авторитет батьків	16,2±0,47	17,5±0,43	2,26*
12	Придушення агресивності	13,5±0,48	14,8±0,56	1,81
13	Невдоволеність роллю господині	12,5±0,51	13,4±0,82	0,94
14	Партнерські стосунки	14,4±0,48	14,6±0,52	0,35
15	Розвиток активності дитини	17,2±0,43	17,3±0,61	0,33
16	Уникнення конфлікту	12,2±0,35	12,4±0,76	0,36
17	Незалученість чоловіка	13,6±0,52	14,3±0,66	0,61
18	Пригнічення сексуальності	12,3±0,72	14,1±0,78	1,55
19	Домінування матері	14,2±0,76	13,8±0,81	0,35
20	Надмірне втручання в світ дитини	15,51±0,62	17,1±0,65	1,82
21	Рівні стосунки	18,1±0,42	17,6±0,47	0,71
22	Прагнення прискорити розвиток дитини	12,7±0,45	13,6±0,67	1,41
23	Несамостійність матері	15,8±0,62	15,5±0,68	0,38

Отже, найбільш впливовими факторами є відчуття самопожертви та надмірний авторитет батьків. Це означає, що середні

значення для цих ознак у вибірках статистично різняться з високим рівнем достовірності, що підтверджує їх важливість у контексті сімейних сценаріїв.

Відчуття самопожертви є важливим фактором у родинних стосунках, оскільки воно відображає готовність батьків жертвувати своїми інтересами або благополуччям заради дітей. Це може мати суттєвий вплив на стиль виховання, оскільки такі батьки можуть схилитися до надмірної турботи та контролю, що впливає на формування певних сценаріїв у сім'ї. Підвищене відчуття самопожертви може призводити до посилення емоційної залежності між батьками та дітьми, а також до обмеження самостійності дітей.

Надмірний авторитет батьків є ще одним важливим фактором, оскільки він вказує на домінування батьків у сімейних відносинах, що може призвести до обмеження самовираження дитини, а також до її схильності залежати від батьківської думки. Відсутність рівності в відносинах між батьками та дітьми може бути джерелом конфліктів або емоційного дискомфорту, що впливає на розвиток і поведінку дитини. Такий авторитарний підхід до виховання може створювати ситуацію, коли дитина не відчуває себе повністю включеною у прийняття рішень і обмежує свої можливості для самореалізації.

У рамках проведеного дослідження, яке орієнтоване на визначення домінуючих сімейних сценаріїв, особливу увагу було приділено аналізу результатів за методикою, запропонованою Ш. Шварцом, яка передбачає вивчення універсальних цінностей. Аналіз результатів показав, що найбільш значущою цінністю для респондентів виявився мотиваційний домен «Безпека», який виявився найбільш важливим для респондентів у всіх вікових групах (16 осіб), що свідчить про високий рівень значущості цієї цінності для стабільності та впевненості в майбутньому.

Серед інших важливих цінностей для групи респондентів домінував «Гедонізм», який, в свою чергу, був характерним для молодшої вікової групи (рання зрілість). 77% респондентів першої вікової групи відзначили «Гедонізм» як провідну цінність, що свідчить про пріоритет у задоволенні власних потреб і бажання отримувати насолоду від життя. Це поєднувалося з

акцентом на професійному розвитку та хобі, що також важливо для визначення життєвих пріоритетів цієї вікової категорії.

Важливими цінностями для респондентів на рівні індивідуальних пріоритетів стали «Свобода» (49%), «Доброта» (45%), «Самостійність» (45%), «Універсалізм» (35%), «Гедонізм» (48%) та «Безпека» (38%). Це вказує на значну роль автономії, етичних орієнтацій та прагнення до добробуту, що є важливими складовими в контексті сімейних сценаріїв та взаємодії між членами сім'ї.

Водночас найменш вираженими цінностями серед респондентів виявилися «Влада» (9%), «Традиції» (15%), «Конформність» (11%), «Стимуляція» (10%) та «Досягнення» (20%), що свідчить про меншу схильність до домінування чи підкорення соціальним умовам.

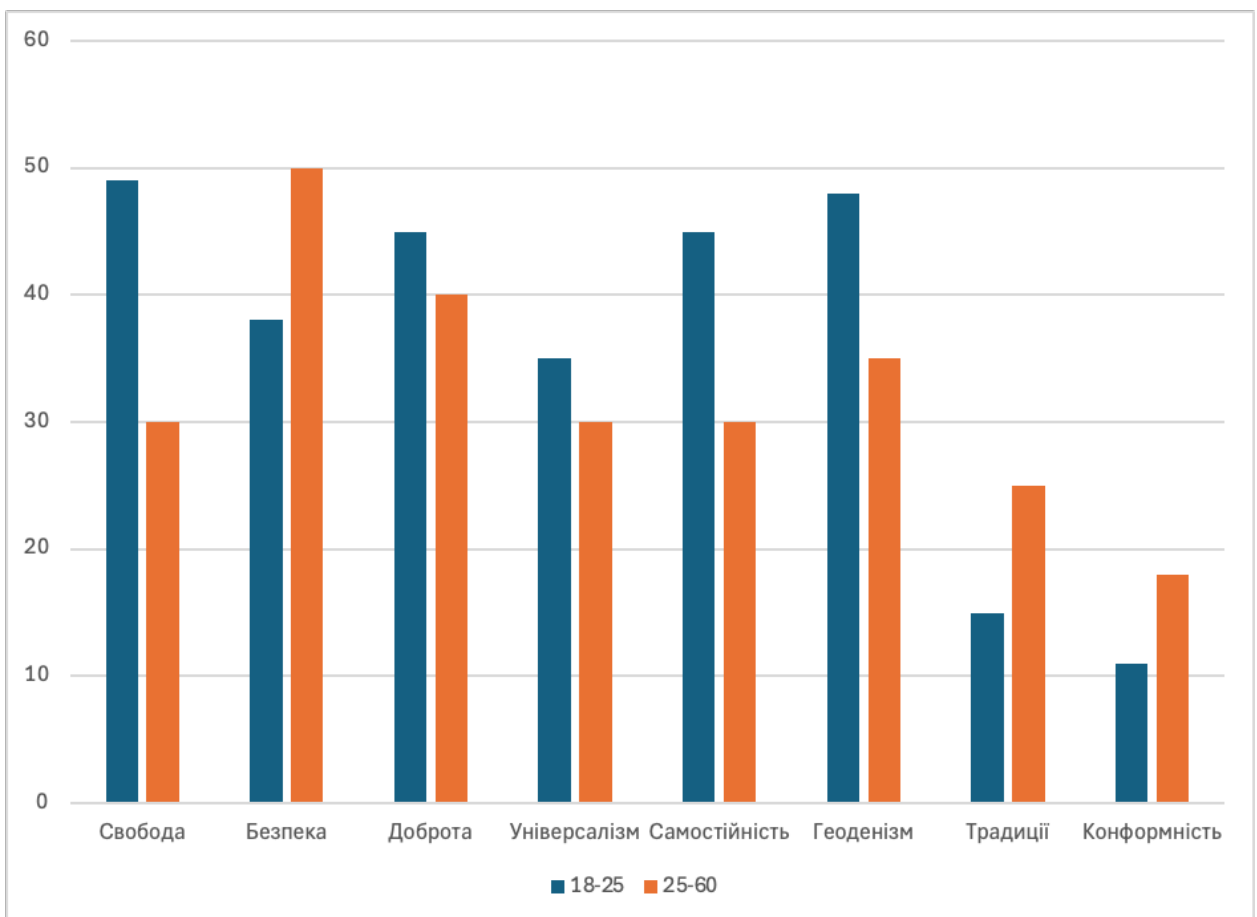

Рис. 2. 2 – Методика «Шкала ціннісних орієнтацій» Ш. Шварца

Подібні цінності мають чіткий прояв у реальній соціальній поведінці особистості, що відображає характер виховання та взаємодії в родині. У віці 25-60 років спостерігається значне зменшення важливості таких цінностей, як «Свобода», «Доброта», «Гедонізм», що замінюються цінностями, більш орієнтованими на соціальну стабільність та безпеку, такими як «Традиції» та «Безпека». Це також свідчить про закономірний процес зміни життєвих орієнтирів з часом, коли індивіди в більш зрілому віці надають перевагу соціальним цінностям, які сприяють стабільності та захищеності, ніж особистим досягненням або прагненню до задоволення власних потреб.

Отже, отримані результати підтверджують, що у молодших вікових групах домінують цінності, спрямовані на задоволення власних потреб і досягнення особистих цілей, тоді як у старших групах набагато більше виражена орієнтація на соціальні цінності, що забезпечують стабільність і безпеку. Цей тренд відображає зміну пріоритетів у залежності від життєвого досвіду, а також сімейних сценаріїв, де різні життєві цінності формують спосіб взаємодії членів родини та визначають характер виховання і відносин.

Для виявлення глибинних переконань респондентів у рамках цього дослідження використовувалась методика «Шкала базових переконань» (WAS) Р. Янова-Бульмана, в адаптації М.А. Падуна та А.В. Котельникової.

Таблиця 2.2

Результати дослідження глибинних переконань

Параметри	Середнє значення	Стандартне відхилення	Дисперсія
Прихильність світу	3,2	1,0	1,1
Справедливість світу	5,2	1,5	2,4
Цінність «Я»	8,4	2,2	5,0
Удача	3,6	1,7	3,0
Переконання про контроль	5,6	1,9	3,8

Аналіз результатів, представлених у таблиці, вказує на значний розкид середніх арифметичних значень щодо середнього показника по кожній із вибірок. Це свідчить про нетипові прояви глибинних переконань серед респондентів, що дозволяє зробити певні висновки стосовно особливостей їхніх переконань. Зокрема, за шкалою «Прихильність світу» респонденти виявили низькі показники (3,2), що свідчить про відсутність переконання в тому, що оточуючі люди є добрими і гідними довіри. Це може вказувати на певну настороженість або недовіру до інших людей, що є важливим аспектом для розуміння сімейних сценаріїв і взаємодії в родині.

За шкалою «Справедливість світу» результати вказують на середні показники (5,2), що свідчить про те, що респонденти в певній мірі вірять у справедливий розподіл подій, що відбуваються з людьми, де кожен отримує те, що заслуговує. Це свідчить про певну віру в справедливість, хоча й не повну, що є важливим аспектом у формуванні переконань щодо соціальної справедливості та сімейних відносин.

За шкалою «Цінність Я» респонденти отримали високі показники (8,4), що свідчить про позитивний образ себе як гідних любові та поваги молодих людей. Такий образ «Я» є важливим фактором для розвитку особистості і світогляду, а також для формування сімейних сценаріїв, де важливим є відчуття власної цінності та гідності в родинних стосунках.

За шкалою «Удача» респонденти показали низькі результати (3,6), що вказує на відсутність переконання у власній удачливості. Це може бути пов'язано з меншою вірою в позитивний розвиток ситуацій у їхньому житті, що може впливати на їхнє сприйняття власних можливостей і ресурсів у родині.

Нарешті, за шкалою «Переконання про контроль» респонденти виявили середні показники (5,6), що вказує на переконання в можливості певного контролю над власним життям та подіями, що в ньому відбуваються. Це свідчить про наявність у респондентів певної віри в здатність керувати

своєю долею, що може впливати на їхню роль у сім'ї та взаємодії з іншими членами родини.

Отже, для респондентів характерні такі глибинні переконання, як: недовіра до навколишнього світу, певна віра в справедливість, позитивний образ «Я», переконання у власній нещасливості та здатність контролювати своє життя. Ці переконання можуть суттєво впливати на формування сімейних сценаріїв, визначаючи, зокрема, стратегії взаємодії в родині, сприйняття ролей членів родини та характер емоційних зв'язків між ними.

У результаті проведеного емпіричного дослідження із використанням авторської анкети, спрямованої на виявлення домінуючих сімейних сценаріїв та супутніх психосоціальних характеристик, виявлено низку тенденцій, що відображають специфіку засвоєння та трансляції сімейних сценаріїв у залежності від означених чинників.

Одним із найвиразніших висновків стало те, що найбільш поширеним серед опитаних виявився сценарій «сім'я як спосіб приналежності». Його домінування у відповідях респондентів можна інтерпретувати як реакцію на сучасний суспільно-політичний контекст, зокрема — наявність повномасштабної війни в Україні. За умов загальної невизначеності, підвищеної тривожності, руйнування усталених соціальних структур та досвіду втрат, потреба в належності, укоріненості та стабільності суттєво зростає. Сім'я у такому контексті виконує компенсаторну функцію — вона стає осередком ідентичності, безпеки та соціального включення. Для багатьох людей належність до сімейної системи — навіть якщо вона емоційно дистанційована або формалізована — сприймається як гарантія збереження себе у ситуації соціального та особистісного стресу.

Також у результатах анкетування простежуються тенденції до виявлення сценаріїв парентифікації, домінування матері та частково — домінування батька. Зокрема, сценарій парентифікації переважав серед опитаних, що походять з неповних родин або пережили досвід ранньої втрати одного з батьків, а також серед тих, хто у дитинстві виконував функції,

притаманні дорослим (емоційна підтримка матері, відповідальність за молодших членів родини тощо). Це дозволяє зробити припущення про те, що неповна структура сім'ї або функціональна відсутність одного з батьків є ключовими чинниками формування парентифікованої поведінки.

Сценарій домінування матері частіше виявлявся у відповідях респондентів, які зростали в умовах обмеженого матеріального ресурсу або за наявності емоційно пасивного батька, тоді як домінування батька виявлялося у родинях із вираженими традиціоналістськими уявленнями про розподіл ролей. Окрім цього, у частини респондентів з тривалим сімейним стажем простежувались гібридні моделі — поєднання елементів ранньозасвоєних сценаріїв із більш гнучкими, партнерськими елементами, що сформувалися вже у власному досвіді сімейного життя. Таке поєднання свідчить про рефлексивне переосмислення індивідом батьківських моделей і прагнення до адаптивних форм взаємодії.

Ціннісні орієнтації також виявилися суттєвим фактором. Особи, для яких важливими є автономія, розвиток дитини, внутрішня свобода та особистісне зростання, продемонстрували схильність до партнерських сценаріїв. Натомість респонденти, що орієнтувалися на стабільність, традиційність і жорстку ієрархію, частіше виявляли сценарії домінування одного з батьків або консервативну модель належності до сімейної системи.

Таким чином, результати анкетування свідчать про складну детермінацію сімейних сценаріїв, на формування яких впливають не лише структура родини та стиль виховання, а й ширший соціокультурний контекст. Умови війни, як екзистенційно загрозливе середовище, посилюють потребу в захищеності, і саме тому сценарій «сім'я як спосіб приналежності» набуває особливої актуальності як форма психологічної компенсації, символічного укріплення ідентичності та опори на стабільні міжособистісні зв'язки. Отримані дані є цінними для подальшого аналізу трансгенераційної динаміки та психокорекційної практики в умовах соціальних криз.

Висновки по другого розділу

У результаті проведеного дослідження, що включало застосування трьох методик: методики PARI Е. Шефера і Р. Белла, методики Ш. Шварца «Діагностика індивідуальних цінностей» та шкали базових переконань Р. Янова-Бульмана, а також авторської анкети для дослідження сімейних сценаріїв та супутніх психосоціальних характеристик, були отримані результати, які дозволяють сформулювати наступні висновки.

Згідно з результатами методики PARI, у повних сім'ях домінують характеристики, пов'язані зі збалансованою взаємодією між батьками та дітьми та стимулюванням дитячої активності, що відображає відносно стабільне емоційне середовище та підтримку розвитку особистості дитини. Натомість для неповних родин характерною є підвищена роль батьківського авторитету та прагнення до рівноправного спілкування, що, ймовірно, є адаптивною реакцією на обмежені ресурси й необхідність забезпечення стабільності родини одним із батьків.

Статистичний аналіз із використанням t-критерію Стьюдента підтвердив значущість відмінностей у таких змінних, як відчуття самопожертви та надмірний авторитет батьків, які стали ключовими маркерами відмінностей між типами родин. Ці особливості мають прямий вплив на динаміку сімейної взаємодії та можуть сприяти формуванню сценаріїв надмірної опіки, емоційної залежності або обмеження автономії дитини.

Результати аналізу ціннісних орієнтацій за методикою Ш. Шварца дозволили простежити вікову диференціацію життєвих пріоритетів: для молодших респондентів провідною цінністю став гедонізм, що відображає фокус на самореалізації й задоволенні потреб, тоді як старші респонденти демонстрували орієнтацію на безпеку і традиції, що свідчить про прагнення до стабільності у житті, зокрема в межах сім'ї.

Аналіз глибинних переконань доповнив картину формування сімейних сценаріїв. Виявлено поєднання високої цінності Я з одночасно низьким

рівнем довіри до світу та віри в удачу, що вказує на певну емоційну автономію респондентів і прагнення до самозбереження в умовах соціальної нестабільності. Ці установки безпосередньо впливають на спосіб побудови міжособистісних зв'язків у родині.

Узагальнюючи дані, можна стверджувати, що домінуючим сімейним сценарієм серед респондентів є «сім'я як спосіб приналежності», що відображає компенсаторну функцію родини в умовах підвищеної соціальної тривожності. Також простежуються сценарії парентифікації, домінування матері та домінування батька, що часто є наслідком попереднього досвіду втрат, розлучень або специфічного розподілу ролей у дитинстві.

Таким чином, емпіричне дослідження підтверджує наявність суттєвих відмінностей у виховних підходах і родинних сценаріях залежно від типу сім'ї, віку респондентів, їхніх базових переконань і ціннісних орієнтацій. Це свідчить про важливість урахування соціокультурного контексту, індивідуального досвіду та емоційного клімату при аналізі формування міжособистісних стосунків у родині.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного теоретичного та практичного аналізу з'ясовано, що поняття сімейного сценарію є ключовим для розуміння внутрішніх механізмів функціонування родини як психологічної й соціальної системи. Сімейні сценарії виступають як несвідомі моделі поведінки, що передаються між поколіннями і формуються на основі раннього дитячого досвіду, соціокультурних настанов та емоційної атмосфери у родині. Їхній вплив виявляється не лише в індивідуальному житті, а й у колективних уявленнях про "нормальну" чи "ідеальну" сім'ю, які репродукуються в культурних текстах, зокрема у художній літературі.

Застосування психолого-історичного підходу дало змогу побачити, як змінюється структура сімейного сценарію під впливом історичних подій, соціальних катаклізмів і релігійних ідеологій. Особливо чітко ці трансформації простежуються в українській художній літературі, де відображено широкий спектр родинних моделей — від традиційно патріархальних до дисфункційних, парентифікованих та ситуативно змінених через суспільно-політичний контекст.

Проведений контент-аналіз дозволив виокремити чотири провідні типи сімейних сценаріїв, що мають повторюваний характер у літературних творах: «сім'я як спосіб приналежності», сценарій домінування матері, сценарій домінування батька та сценарій парентифікації. Поширеність кожного з них засвідчує не лише різноманітність досвіду, а й певну стійкість культурних моделей, що передаються з покоління в покоління як норма — навіть тоді, коли несуть у собі елементи дисфункції або внутрішнього конфлікту.

Методологічний інструментарій, що був застосований в емпіричній частині дослідження впливу сімейних сценаріїв на становлення особистості, включав методику PARI Е. Шефера і Р. Белла, методику «Діагностика індивідуальних цінностей» Ш. Шварца та шкалу базових переконань Р. Янова-Бульмана, а також авторську анкету для дослідження сімейних

сценаріїв та супутніх психосоціальних характеристик. Ці інструменти дали змогу оцінити не лише поведінкові та психологічні патерни респондентів, але й виявити їхні глибинні переконання та ціннісні орієнтації, які безпосередньо впливають на формування сімейних сценаріїв.

Застосування методики PARI дозволило виявити суттєву різницю між респондентами з повних та неповних сімей. Результати показали, що в повних сім'ях домінують сценарії, у яких зберігається баланс відносин між батьками та дітьми, а також акцент на розвитку активності дитини. Водночас у неповних сім'ях більш виражена роль одного з батьків, що може бути як позитивним, так і деструктивним фактором в залежності від контексту. Ці відмінності підтверджують гіпотезу про важливість сімейної структури в процесі формування індивідуальних патернів поведінки.

Дані методики «Діагностика індивідуальних цінностей» Ш. Шварца виявили, що респонденти з різних типів сімей мають різні пріоритети в своїх ціннісних орієнтаціях. Наприклад, серед респондентів з повних сімей домінували цінності, пов'язані з безпекою, стабільністю та розвитком дитини, тоді як серед респондентів з неповних сімей більше значення надавалось цінностям, які стосуються самостійності, індивідуальних досягнень та гедонізму. Це вказує на значний вплив сімейних умов та соціальних факторів на формування ціннісних орієнтацій особистості, а також на те, як ці цінності впливають на сімейну динаміку.

Доповненням до цього виступив аналіз глибинних переконань, який засвідчив поєднання високої самоцінності особистості з низьким рівнем довіри до зовнішнього світу та залежності від випадковостей. Такий внутрішній профіль свідчить про емоційну автономність респондентів і схильність до захисних стратегій у міжособистісних стосунках.

На основі отриманих даних можна зробити висновок, що найпоширенішим сімейним сценарієм є «сім'я як спосіб приналежності», який виконує компенсаторну функцію в умовах підвищеної соціальної тривожності. Поряд із цим виявлено також сценарії парентифікації,

домінування матері або батька, що часто зумовлені травматичним досвідом у первинній сім'ї або специфікою розподілу ролей у дитинстві.

Основні висновки, зроблені в результаті дослідження, підтверджують, що сімейні сценарії мають складну і багатогранну структуру, яка залежить від соціально-економічних, культурних та психологічних чинників. Для респондентів з повних сімей характерні сценарії рівних і гармонійних відносин, тоді як у неповних сім'ях часто спостерігається домінування одного з батьків, що може бути як підтримкою, так і джерелом конфліктів та напруження. Різниця в ціннісних орієнтаціях та глибинних переконаннях респондентів вказує на важливість підтримки стабільності і безпеки в родині, а також на необхідність розвитку індивідуальних стратегій для подолання життєвих труднощів.

Загалом, отримані результати дозволяють не тільки краще розуміти вплив сімейних сценаріїв на індивідуальний розвиток, але й відкривають нові можливості для розробки ефективних методів соціально-психологічної підтримки та сімейної терапії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Антоненко-Давидович Б. За ширмою. Київ : Дніпро, 1989. 144 с.
2. Багрянний І. Тигролови. Київ : Дніпро, 1989. 320 с.
3. Барка В. Жовтий князь. Київ : Радянський письменник, 1963. 312 с.
4. Венгер Г. С., Савенкова І. І. Сімейні наративи як засіб організації сімейної системи та усвідомлення сімейного досвіду. 2021.
5. Винниченко В. К. Записки кирпатого Мефістофеля. Харків : Книгоспілка, 1928. 256 с.
6. Винниченко В. К. Федько-халамидник. Харків : Книгоспілка, 1929. 64 с.
7. Вовчок М. О. Інститутка. Київ : Дніпро, 1982. 128 с.
8. Гандзілевська Г. Б., Шермер Я. Л. Роль сімейних міфів у формуванні патріотично зорієнтованого життєвого сценарію // Наук. записки Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія: Психологія. 2016. Вип. 4. С. 72–81.
9. Гаркавенко Н. В., Доскач С. С. Первинні соціально-сімейні взаємини як мотиватор до вибору професійного шляху // Матеріали ... № 53.6:14.
10. Глузд О. Б. Уявлення про сімейні стосунки у жінок з різною тривалістю подружнього життя // Наук. здобутки студентів Фак-ту психології, соц. роботи та спец. освіти. 2017.
11. Гоголь М. В. Вечори на хуторі біля Диканьки. — Санкт-Петербург : Типографія І. Глазунова, 1831. — 2 т.
12. Гоголь М. В. Тарас Бульба. Київ : Дніпро, 1971. 192 с.
13. Гончар О. Т. Собор. Київ : Дніпро, 1968. 384 с.
14. Демянюк О. Б. Уявлення про сім'ю як компонент образу світу особистості // Психологія: реальність і перспективи. 2016. Вип. 7. С. 56–59.
15. Дмитрів О. В. Сімейні установки та їх вплив на формування навчальної мотивації молоді. ББК 88.261.3 Т 65:135.
16. Довженко О. П. Зачарована Десна. Київ : Дніпро, 1970. 112 с.
17. Домонтович В. Доктор Серафікус : роман. — Мюнхен : Українська трибуна, 1947. — 175 с.

18. Дьомочка О. І. Функції та структура сім'ї. 2021.
19. Загребельний П. П. Роксолана. Київ : Український письменник, 1980. 512 с.
20. Карпенко-Карий І. Хазяїн. Київ : Дніпро, 1980. 128 с.
21. Карпова Д., Вербська А. Особливості появи та подолання кризи емоційної байдужості між шлюбними партнерами. 2024.
22. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Конотопська відьма. Харків : Книгоспілка, 1930. 96 с.
23. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Маруся. Харків : Книгоспілка, 1928. 128 с.
24. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Сердешна Оксана. Харків : Книгоспілка, 1929. 96 с.
25. Кобилянська О. *Valse mélancolique* // *Valse mélancolique* та інші новели. – Київ : Веселка, 1989. – С. 5–22.
26. Кобилянська О. Ю. Земля. Чернівці : Букрек, 2000. 240 с.
27. Королович О. Динаміка колективної травми в контексті трансгенераційних зв'язків у сімейній системі // Психологічні перспективи. 2023.
28. Котляревський І. П. Наталка Полтавка. Київ : Веселка, 1980. 80 с.
29. Коцюбинський М. М. Дорогою ціною. Київ : Дніпро, 1983. 96 с.
30. Коцюбинський М. М. Тіні забутих предків. Київ : Дніпро, 1970. 144 с.
31. Коцюбинський М. М. Цвіт яблуні. Київ : Дніпро, 1970. 112 с.
32. Кравченко К. В. Образ майбутньої сім'ї через призму уявлень дитини // Теоретичні і прикладні проблеми психології. 2014. № 3. С. 212–217.
33. Крупник І. Р. Вплив родини на формування моделі майбутнього сімейного життя. ББК 88я43 А43. 2014. С. 267.
34. Кузнєцова Є. Спитайте Мієчку. Київ : Видавництво Старого Лева, 2021. 240 с.
35. Куліш М. Г. Мина Мазайло. Київ : Дніпро, 1980. 96 с.

36. Куліш М. Г. Патетична соната. Київ : Дніпро, 1981. 112 с.
37. Куліш П. О. Чорна рада. Київ : Дніпро, 1972. 320 с.
38. Лиманкіна А. І., Зарицька В. В. Корекція співзалежності через трансформацію родового сценарію // Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Психологія. 2023. № 1. С. 73.
39. Лучникова О. П., Скорініна-Погребна О. В. Професійний вибір як тенденція до продовження сімейних сценаріїв // Сучасний стан розвитку екстремальної та кризової психології. С. 190.
40. Мирний П. Хіба ревуть воли, як ясла повні. Київ : Дніпро, 1971. 384 с.
41. Мороз Р. А. Наративи в психологічній теорії і практиці // Проблеми сучасної психології: зб. наук. пр. / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України; за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. — Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. Вип. 8. С. 719–727.
42. Мороз Р. А. Сімейні наративи як засіб організації сімейної системи та усвідомлення сімейного досвіду // Наук. вісн. Миколаїв. нац. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки. 2014. Вип. 12. С. 129–135.
43. Мороз Р. А. Феномен сімейного наративу в сучасній психології сім'ї // Матеріали II Всеукр. психол. конгресу (19–20 квітня 2010 р.). Т. III. — К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. — 398 с.
44. Мушкевич М. І. Психологічні особливості впливу батьківської сім'ї на молоде подружжя: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки. Рівне, 2002. 20 с.
45. Мушкевич М. І., Федоренко Р. П., Дучимінська Т. І., Магдисюк Л. І. Психологія молодої сім'ї. 2018.
46. Нестайко В. З. Торядори з Васюківки. Київ : Веселка, 1982. 240 с.
47. Нечуй-Левицький І. С. Кайдашева сім'я. Київ : Веселка, 1981. 160 с.
48. Нечуй-Левицький І. С. Хмари. Київ : Дніпро, 1973. 256 с.

49. Осика О. Транзактний аналіз Е. Берна у психокорекційній роботі зі студентами // Проблеми сучасної психології. 2014. Вип. 24. С. 564–574.
50. Пахотіна Л. В. Вплив батьківського стилю виховання на майбутній сценарій життя дитини. 2024.
51. Поліванова О. Є., Яновська С. Г. Індикатори сімейної лояльності. ББК 88.5я43 Н34, 81.
52. Підмогильний В. Добрий Бог : оповідання. — Київ : Держвидав України, 1920. — 48 с.
53. Підмогильний В. П. Місто. Київ : Дніпро, 1973. 192 с.
54. Підмогильний В. П. Невеличка драма. Київ : Дніпро, 1989. 160 с.
55. Підмогильний В. П. Повість без назви. Київ : Дніпро, 1990. 144 с.
56. Равлюк Г. Соціальні уявлення сучасної молоді про шлюб та сім'ю // Зб. наук. праць: філософія, соціологія, психологія. 2014. Т. 19(2). С. 63–70.
57. Рудзій Т. Діагностика негативних сімейних сценаріїв у батьківсько-дитячих стосунках // Освіта і наука. 2021. № 1.
58. Сидоренко О., Запорожець О. Вплив сиблінгової позиції на задоволеність подружніми відносинами у молодих сім'ях // Наук. часопис УДУ ім. М. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. 2022. С. 54–63.
59. Стефаник В. С. Камінний хрест. Львів : Каменяр, 1973. 144 с.
60. Терещенко М. В. Ефективність запровадження експериментальної програми становлення позитивного образу сім'ї у дошкільників // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія. 2013. Вип. 38(1). С. 152–158.
61. Терещенко М. В. Образ сім'ї як структурний компонент картини світу дошкільника // Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. 2011. Вип. 13. С. 399–407.
62. Терещенко Н. М., Долгополова О. В. Вплив сімейних сценаріїв на формування синдрому «емоційного холоду» в міжособистісних стосунках // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія: Психологія. 2019. № 66. С. 101–105.

63. Тютюнник Г. М. Климко. Київ : Веселка, 1981. 128 с.
64. Тютюнник Г. М. Три зозулі з поклоном. Київ : Дніпро, 1977. 112 с.
65. Тютюнник Г. М. Холодна м'ята. Київ : Дніпро, 1981. 96 с.
66. Угрин О. Г. Аналіз чинників формування ідентифікації з батьківською сім'єю // Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ. Серія: Психологічна. 2010. № 1. С. 92–102.
67. Українка Л. Кассандра. Київ : Дніпро, 1970. 96 с.
68. Українка Л. Лісова пісня. Київ : Дніпро, 1975. 112 с.
69. Франко І. Я. Захар Беркут. Львів : Каменярь, 1971. 192 с.
70. Франко І. Я. Украдене щастя. Львів : Каменярь, 1974. 160 с.
71. Фролова Л. Б., Завацька Н. Є., Бохонкова Ю. О., Каширіна Є. В. Аналіз соціально-психологічної моделі ставлення батьків до дитини та її вплив на формування дитячо-батьківських відносин // Теоретичні і прикладні проблеми психології. 2019. № 1. С. 261–268.
72. Хвильовий М. Арабески. — Харків : Держвидав України, 1927. — 112 с.
73. Хвильовий М. Санаторійна зона. Харків : Література і мистецтво, 1931. 128 с.
74. Хвильовий М. Я (Романтика). Харків : Література і мистецтво, 1930. 96 с.
75. Холліс Дж. Архетип родової тіні особистості як джерело несвідомої травми і ресурсу людини // ВІЗ «Ун-т економіки та права «КРОК». Рекомендовано до друку Вченою радою (протокол № 4 від 21.12.2023). С. 499.
76. Хоткевич Г. М. Камінна душа. Харків : Література і мистецтво, 1934. 208 с.
77. Чачко С. Л., Чебан А. С. Особливості впливу батьківських образів на образ майбутнього партнера по шлюбу у вихованих в неповній сім'ї жінок // Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Психологія. 2016. Т. 21, Вип. 3. С. 282–291.
78. Шевченко Т. Г. Катерина. Київ : Дніпро, 1980. 64 с.

79. Шевченко Т. Г. Наймичка. Київ : Дніпро, 1981. 64 с.
80. Штайнер К. Сценарії життя людей / пер. з англ. Я. Машико. — Харків: Ранок: Фабула, 2023. — 448 с.
81. Шуберт А. М., Застело А. О. Соціально-психологічні аспекти дослідження взаємодії подружніх пар з різними життєвими сценаріями. С. 433.
82. Яновський Ю. Вершники : роман у новелах. — Харків : Держлітвидав, 1936. — 130 с.
83. Яценко Л. В. Складові гендерної культури сім'ї та її вплив на формування і розвиток дитини. ББК 74.200я43 Т43:370.
84. Berne E. Transactional Analysis in Psychotherapy. New York: Grove Press, 1961.
85. Hellinger, B. No waves without the ocean: Experiences and thoughts (J. ten Herkel & S. Tombleson, Trans.). Heidelberg, Germany: Carl-Auer-Systeme Verlag. 2006.
86. Kotaskoya J. Socializace a moralni vyvoj ditete. Praha, 1987. 183 s.
87. Lampis J. The Role of Differentiation of Self and Dyadic Adjustment in Predicting Codependency // Contemporary Family Therapy. 2017. Vol. 39. P. 62–72.
88. Peseschkian Nossrat. Positive Family Therapy (Positive Psychotherapy). AuthorHouse UK, 2016. 20 p.
89. Rolling N., Lord M. Some Roles Children Play in Their Families. New York, 1964. 301 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Сімейні сценарії, виявлені методом контент-аналізу в творах української літератури

№	Твір	Сім'я як спосіб приналежності	Сім'я, де жінка домінує	Сім'я, де чоловік домінує	Сім'я з наявною парентифікацією
1	«Valse Melancolique» О. Кобилянська	+			
2	«Арабески» М.Хвильовий	+			
3	«Вершники» Ю. Яновський	+			
4	«Вечори на хуторі біля Диканьки» М.Гоголь		+		
5	«Добрий Бог» В.Підмогильний	+			
6	«Доктор Серафікус» В.Домонтович	+			
7	«Дорогою ціною» М.Коцюбинський	+	+		
8	«Жовтий князь» В.Барка	+			
9	«За ширмою» Б.Антоненко-Давидович	+			
10	«Записки кирпатого Мефістофеля» В.Винниченко	+			
11	«Захар Беркут» І.Франко	+		+	
12	«Зачарована десна» О.Довженко	+			
13	«Земля» О.Кобилянська	+			+
14	«Інститутка» М.Вовчок	+	+		
15	«Кайдашева сім'я»		+		+

№	Твір	Сім'я як спосіб приналежності	Сім'я, де жінка домінує	Сім'я, де чоловік домінує	Сім'я з наявною парентифікацією
	І.Нечуй-Левицький				
16	«Камінна душа» Г. Хоткевич	+		+	
17	«Камінний хрест» В.Стефаник			+	
18	«Кассандра» Л.Українка	+		+	+
19	«Катерина» Т.Шевченко	+			
20	«Климко» Г.Тютюник				+
21	«Конотопська відьма» Г.Квітка-Основ'яненко		+		
22	«Лісова пісня» Л.Українка	+	+		
23	«Маруся» Г.Квітка- Основ'яненко			+	
24	«Мина Мазайло» М.Куліш	+	+		
25	«Місто» В.Підмогильний	+			
26	«Наймичка» Т.Шевченко	+			
27	«Наталка Полтавка» І.Котляревський	+	+		+
28	«Невеличка драма» В.Підмогильний	+	+		
29	«Патетична соната» М. Куліш	+	+		+
30	«Повість без назви» В.Підмогильний	+			
31	«Роксолана» П.Загребельний	+	+		
32	«Санаторійна зона» М.Хвильового	+			
33	«Сердешна Оксана» Г.Квітка-Основ'яненко	+			
34	«Собор» О. Гончар	+			

№	Твір	Сім'я як спосіб приналежності	Сім'я, де жінка домінує	Сім'я, де чоловік домінує	Сім'я з наявною парентифікацією
35	«Спитайте Міечку» Є. Кузнєцова	+			
36	«Тарас Бульба» М.Гоголь	+		+	+
37	«Тигролови» І.Багряний	+			
38	«Тореадори з Васюківки» В.Нестайко	+			
39	«Три зозулі з поклоном» Г.Тютюник	+			+
40	«Тіні забутих предків» М.Коцюбинський	+			+
41	«Украдене щастя» І.Франко	+			
42	«Федько-халамидник» В.Винниченко	+		+	
43	«Хазяїн» І.Карпенко- Карий	+		+	+
44	«Хмари» І.Нечуй- Левицький	+	+		
45	«Холодна м'ята» Г.Тютюник	+			+
46	«Хіба ревуть воли, як ясла повні» П.Мирний			+	
47	«Цвіт яблуні» М.Коцюбинський	+			
48	«Чорна рада» П.Куліш	+		+	
49	«Я (Романтика)» М.Хвильовий	+			

Методика PARI (Parental Attitude Research Instrument)

Методика PARI (parental attitude research instrument) призначена для вивчення ставлення батьків (насамперед, матерів) до різних сторін сімейного життя (сімейної ролі). Автори – американські психологи О.С. Шефер та Р.К. Белл.

У методиці виділено 23 аспекти - ознаки, що стосуються різних сторін ставлення батьків до дитини та життя в сім'ї. З них 8 ознак описують ставлення до сімейної ролі та 15 стосуються батьківсько-дитячих стосунків. Ці 15 ознак діляться на такі 3 групи:

- 1 - оптимальний емоційний контакт,
- 2 - надмірна емоційна дистанція з дитиною;
- 3 - надмірна концентрація на дитині.

Ставлення до сімейної ролі

Описується з допомогою 8 ознак, їх номери в опитувальнику 3, 5, 7, 11, 13, 17, 19, 23:

- обмеженість інтересів жінки рамками сім'ї, турботами виключно про сім'ю (3);
- відчуття самопожертви в ролі матері (5);
- сімейні конфлікти (7);
- надавторитет батьків (11);
- незадоволеність роллю господині дому (13);
- байдужість чоловіка, його невключеність у справи сім'ї (17);
- домінування матері (19);
- залежність і несаможиттєвість матері (23).

Ставлення батьків до дитини

1. Оптимальний емоційний контакт (складається з чотирьох ознак, їх номери в опитувальному листі - 1, 14, 15, 21):

- спонукання словесних проявів, вербалізація (1);

- партнерські стосунки (14);
- розвиток активності дитини (15);
- рівні стосунки між батьками і дитиною (21).

2. Надмірна емоційна дистанція між батьками та дитиною (складається з трьох ознак, їх номери в опитувальнику 8, 9, 16):

- роздратованість, запальність (8);
- суворість, надмірна строгість (9);
- ухиляння від контакту з дитиною (16).

3. Надмірна концентрація на дитині (описується 8 ознаками, їх номери в опитувальнику 2, 4, 6, 10, 12, 18, 20, 22):

- надмірна турбота, встановлення відносин залежності (2);
- подолання опору, подавлення волі (4);
- створення безпеки, боязкість образити (6);
- виключення позасімейних впливів (10);
- придушення агресивності (12);
- придушення сексуальності (18);
- надмірне втручання у світ дитини (20);
- прагнення прискорити розвиток дитини (22).

Кожна ознака вимірюється з допомогою 5 суджень. Вся методика складається із 115 суджень. Судження розміщені у певній послідовності і той, хто відповідає, повинен виявити своє ставлення активною або частковою згодою чи незгодою. Схема перерахунку відповідей у бали міститься у «ключі» методики.

Сума цифрової значимості визначає вираженість ознаки. Таким чином, максимальна вираженість ознаки - 20, мінімальна - 5; 18, 19, 20 - високі оцінки, відповідно - 8, 7, 6, 5 - низькі оцінки. Насамперед рекомендується аналізувати високі та низькі оцінки.

Інструкція:

Перед вами питання, які допоможуть з'ясувати, що батьки думають про виховання дітей. Тут немає правильних і неправильних відповідей, кожен правий стосовно власних поглядів. Намагайтеся відповідати точно та правдиво.

Деякі питання можуть здатися Вам однаковими. Однак, це не так. Запитання подібні, але не однакові. Зроблено це для того, щоб уловити можливі, навіть невеликі розбіжності у поглядах виховання дітей.

На заповнення запитальника потрібно приблизно 20 хвилин. Не обмірковуйте відповідь довго, відповідайте швидко, намагаючись дати правильну відповідь, яка прийде до вас на думку.

Поруч із кожним положенням знаходяться літери А а б Б, їх потрібно вибрати залежно від свого переконання у правильності цієї пропозиції:

А - якщо з цим положенням згодні повністю;

а - якщо з цим положенням швидше згодні, ніж не згодні;

б - якщо з цим положенням швидше не згодні, ніж згодні;

Б - якщо з цим становищем повністю згодні.

Питання PARI

1. Якщо діти вважають свої погляди правильними, вони можуть не погоджуватись з поглядами батьків.
2. Хороша мама повинна оберегати своїх дітей навіть від найменших труднощів і образ.
3. Для хорошої матері дім і сім'я - найважливіше в житті.
4. Деякі діти такі погані, що заради їх же блага, треба навчити їх боятися дорослих.
5. Діти мають відповідати перед собою в тому, що родичі роблять для них дуже багато.
6. Маленьку дитину необхідно завжди міцно тримати під час купання, щоб вона не впала.

7. Люди, які думають, що в хорошій сім'ї немає непорозумінь, не знають життя.
8. Дитина пізніше буде вдячна батькам за строге виховання.
9. Перебування з дитиною цілий день приводить до нервового виснаження.
10. Ліпше, коли дитина не задумується над тим, чи правильні погляди її батьків.
11. Батьки повинні виховувати у дітях повну довіру до себе.
12. Дитину потрібно вчити уникати бійок, незалежно від обставин.
13. Найгірше для матері, яка займається господарством, відчуття, що їй нелегко звільнитися від обов'язків.
14. Батькам легше пристосуватися до дітей, ніж навпаки.
15. Дитина повинна навчитися у житті багатьом потрібним речам, тому їй не можна дозволяти втрачати дорогоцінний час.
16. Якщо один раз згодитися з тим, що дитина обмовляє когось, то вона буде робити це постійно.
17. Якщо б тати не заважали у вихованні дітей, матері би краще справлялися з дітьми.
18. У присутності дитини не можна розмовляти про питання статі.
19. Якщо б мама не керувала домом, чоловіком і дітьми, все відбувалося б менш організовано.
20. Мама повинна робити все, щоб знати, про що думають діти.
21. Якщо батьки більше цікавились би справами своїх дітей, діти були б кращими і щасливішими.
22. Більшість дітей повинні самостійно справлятися з фізіологічними потребами уже з 15 місяців.
23. Найтяжче для молодої матері - залишатись одній у перші роки виховання дитини.
24. Треба сприяти тому, щоб діти висловлювали свою думку про життя у сім'ї, навіть якщо вони вважають, що життя у сім'ї неправильне.

25. Мати повинна робити все, щоб вберегти свою дитину від розчарувань, які дає життя.
26. Жінки, які ведуть безтурботне життя, не дуже хороші матері.
27. Треба обов'язково викорінювати у дітей прояви підштрикування, що появляються.
28. Мати повинна жертвувати своїм щастям заради щастя дитини.
29. Всі молоді матері бояться своєї недосвідченості у стосунках з дитиною.
30. Подружжя час від часу має сваритися, щоб довести свої права.
31. Суворі дисципліна стосовно дитини розвиває у неї сильний характер.
32. Матері часто бувають настільки замучені присутністю своїх дітей, що їм здається, ніби вони не можуть з ними бути більше жодної хвилини.
33. Батьки не повинні показуватись перед дітьми в поганому світлі.
34. Дитина повинна поважати батьків більше за інших.
35. Дитина має завжди звертатися за допомогою до батьків або вчителів замість того, щоб розв'язувати свої непорозуміння бійкою.
36. Постійне перебування з дітьми переконує маму в тому, що її виховні можливості менші за уміння та здібності (могла би, але...).
37. Батьки своїми вчинками повинні завойовувати прихильність дітей.
38. Діти, які не пробувають своїх сил для досягнення успіху, повинні знати, що в житті їм зустрінуться невдачі.
39. Батьки, які розмовляють з дитиною про її проблеми, повинні знати, що краще її залишити в спокої і не втручатися у її справи.
40. Чоловіки, якщо не хочуть бути егоїстами, мають брати участь у житті сім'ї.
41. Не можна допускати, щоб дівчатка і хлопчики бачили один одного голими.
42. Якщо дружина достатньо підготовлена до самостійного вирішення проблем, то це краще і для дітей, і для чоловіка.
43. Дитина не повинна мати таємниць від батьків.

44. Якщо у Вас прийнято, що діти розказують Вам анекдоти, а Ви - їм, то багато питань можна вирішити спокійно і без конфліктів.
45. Якщо рано навчити дитину ходити, це позитивно впливає на її розвиток.
46. Недобре, коли мати сама долає всі труднощі, пов'язані з доглядом за дитиною та її вихованням.
47. Дитина повинна мати свої погляди і можливість їх вільно висловлювати.
48. Треба оберегати дитину від важкої роботи.
49. Жінка повинна вибирати між домашнім господарством та розвагами.
50. Розумний тато повинен навчити дитину поважати начальство.
51. Дуже мало жінок отримує подяку від дітей за працю, витрачену на їх виховання.
52. Якщо дитина потрапила в біду, у будь-якому випадку мати завжди відчуває себе винною.
53. У молодого подружжя, незважаючи на силу почуття, завжди є незгоди, що викликають роздратованість.
54. Діти, яким прищепили повагу до норм поведінки, стають добрими, стійкими і тими, що викликають повагу, людьми.
55. Рідко буває, щоб мати, котра цілий день займається з дитиною, зуміла бути ласкавою і спокійною.
56. Діти не повинні поза домом вчитися тому, що суперечить поглядам їх батьків.
57. Діти повинні знати, що немає людей мудріших за батьків.
58. Немає виправдання дитині, котра б'є іншу дитину.
59. Молоді матері страждають через своє ув'язнення вдома більше, ніж через іншу причину.
60. Заставляти дітей відмовлятися і пристосовуватися - поганий метод виховання.
61. Батьки повинні навчити дітей знайти заняття і не тратити вільний час.

62. Діти турбують батьків дріб'язковими проблемами, якщо змалку до цього звикають.
63. Коли мати погано виконує свої обов'язки перед дітьми, це, мабуть, означає, що батько не виконує своїх обов'язків щодо утримання сім'ї.
64. Дитячі ігри сексуального змісту можуть привести дітей до сексуальних злочинів.
65. Планувати повинна тільки мати, оскільки тільки вона знає, як необхідно вести господарство.
66. Уважна мати має знати думки дитини.
67. Батьки, які схвально вислуховують відверті розповіді дітей про їх переживання на побаченнях, товариських зустрічах, танцях тощо, допомагають їх швидкому розвитку.
68. Чим скоріше послаблюється зв'язок дітей з сім'єю, тим швидше діти навчаться вирішувати свої проблеми.
69. Розумна мати робить все можливе для того, щоб дитина до і після народження знаходилась у гарних умовах.
70. Діти повинні брати участь у вирішенні важливих сімейних проблем.
71. Батьки повинні знати, як треба діяти, щоб їх діти не потрапили у складні ситуації.
72. Надто багато жінок забуває про те, що їх місце - дім.
73. Діти потребують материнської турботи, якої їм іноді недостатньо.
74. Діти повинні бути більш турботливі і вдячні матері за її працю, вкладену у них.
75. Більшість матерів бояться навантажувати дитину, даючи їй дрібні доручення.
76. У сімейному житті є багато питань, які не можна вирішити шляхом спокійного обговорення.
77. Більшість дітей необхідно виховувати суворіше, ніж це є насправді.
78. Виховання дітей - важка нервова робота.
79. Діти не повинні сумніватись у способі мислення батьків.

80. Найбільше діти повинні поважати батьків.
81. Не потрібно сприяти тому, щоб діти займались боксом чи боротьбою, оскільки це може привести до серйозних розладів тіла та інших проблем .
82. Одне з поганих явищ полягає в тому, що у матері, як правило, немає вільного часу для улюблених занять.
83. Батьки повинні вважати дітей рівними у правах з ними стосовно всіх питань життя.
84. Коли дитина робить те, що зобов'язана, вона знаходиться на правильному шляху і буде щаслива.
85. Треба залишити сумну дитину в спокої і не займатися нею.
86. Найбільше бажання будь-якої матері - бути зрозумілою чоловіком.
87. Одне з найскладніших питань у вихованні дітей - сексуальні проблеми дітей.
88. Якщо мати керує вдома і турбується про все, то вся сім'я почуває себе добре.
89. Оскільки дитина - частинка матері, мама має право знати все про її життя.
90. Діти, яким дозволяють жартувати і сміятися разом з батьками, легше сприймають їх поради.
91. Батьки повинні прикласти всі зусилля, щоб якомога раніше навчити дитину справляти фізіологічні потреби.
92. Більшість жінок потребує більше часу для відпочинку після народження дитини, ніж їм дається насправді.
93. Дитина повинна бути впевнена в тому, що її не покарають, якщо вона довірить батькам свої проблеми.
94. Не треба дитину привчати до важкої роботи вдома, щоб вона не втратила охоту до будь-якої роботи.
95. Для хорошої матері достатньо спілкування з власною сім'єю.
96. Деколи батьки вимушені чинити проти волі дитини.

97. Матері жертвують всім заради блага своїх дітей.
98. Найголовніша турбота матері - благополуччя і безпека дитини.
99. Звичайно, двоє людей з протилежними поглядами у шлюбі сваряться.
100. Виховання дітей у суворій дисципліні робить їх щасливішими.
101. Звичайно, мати "сходить з розуму", якщо в неї діти егоїсти і дуже вимогливі.
102. Дитина ніколи не повинна слухати критичні зауваження про своїх батьків.
103. Перший обов'язок дітей - довір'я у ставленні до батьків.
104. Батьки, як правило, надають перевагу спокійним дітям.
105. Молода мама почуває себе нещасливою, якщо для неї існує багато недоступних речей.
106. Немає ніяких підстав, щоб у батьків було більше прав і привілеїв, ніж у дітей.
107. Чим швидше дитина зрозуміє, що немає сенсу втрачати час, тим краще для неї.
108. Діти роблять все можливе, щоб зацікавити батьків своїми проблемами.
109. Небагато чоловіків розуміє, що матері їх дитини також потрібна радість у житті.
110. З дитиною щось коїться, якщо вона багато розпитує про секс.
111. Виходячи заміж, жінка має визнати те, що буде змушена керувати сімейними справами.
112. Обов'язок матері - знати потаємні думки дитини.
113. Якщо включати дитину в домашні справи, вона стає прив'язанішою до батьків і швидше довіряє їм свої проблеми.
114. Треба якнайшвидше припинити годувати дитину грудьми (привчити дитину "самостійно" харчуватися).
115. Не можна вимагати від матері надто великого почуття відповідальності щодо дитини.

Для психолога, який працює у виробничому колективі, найбільший інтерес представляє блок шкал, спрямованих на виявлення відносин батьків до сімейної ролі

Методика дозволяє оцінити специфіку внутрішньосімейних відносин, особливості організації сімейного життя.

У сім'ї можна виокремити окремі аспекти відносин:

– господарсько-побутові, організація побуту сім'ї (у методиці це шкали 3, 13, 19, 23);

– міжподружні, пов'язані з моральною, емоційною підтримкою, організацією дозвілля, створенням середовища для розвитку особистості, власної та партнера (у методиці це шкала 17);

– відносини, які забезпечують виховання дітей, «педагогічні» (у методиці шкали 5, 11).

Подивившись на цифрові дані, можна скласти «попередній портрет» сім'ї. Дуже важливою є шкала 7 (сімейні конфлікти). Високі показники за цією шкалою можуть свідчити про конфліктність, перенесення сімейного конфлікту на виробничі відносини.

Психологічна допомога спрямовується на вирішення сімейних конфліктів та поліпшення відносин у виробничому колективі.

Високі оцінки за шкалою 3 свідчать про пріоритет сімейних проблем над виробничими, про вторинність інтересів «справи», протилежне можна сказати про шкалу 13. Для осіб, які мають високі оцінки з цього ознакою, характерною є залежність від сім'ї, низька узгодженість у розподіл господарських функцій. Про погану інтегрованість сім'ї свідчать оцінки за шкалами 17, 19, 23.

Аналіз ставлення до сімейної ролі допоможе психологу краще зрозуміти специфіку сімейних відносин обстежуваного, надати йому психологічну допомога.

Батьківсько-дитячі відносини є основним предметним аналізом у методиці.

Основний висновок, який можна зробити одразу, це оцінити батьківсько дитячий контакт з погляду його оптимальності. Для цього порівнюються середні оцінки за першими трьома групами шкал: оптимальний контакт, емоційна дистанція, концентрація.

Ключ

№	А	а	б	Б		А	а	б	Б		А	а	б	Б		А	а	б	Б		А	а	б	Б	
1					24					47					70					93					
2					25					48					71					94					
3					26					49					72					95					
4					27					50					73					96					
5					28					51					74					97					
6					29					52					75					98					
7					30					53					76					99					
8					31					54					77					100					
9					32					55					78					101					
10					33					56					79					102					
11					34					57					80					103					
12					35					58					81					104					
13					36					59					82					105					
14					37					60					83					106					
15					38					61					84					107					
16					39					62					85					108					
17					40					63					86					109					
18					41					64					87					110					
19					42					65					88					111					
20					43					66					89					112					
21					44					67					90					113					
22					45					68					91					114					
23					46					69					92					115					

А — 4 бали; а — 3 бали; б — 2 бали; Б — 1 бал

Ознаки:

- 1) Вербалізація
- 2) Надмірна турбота
- 3) Залежність від сім'ї
- 4) Придушення волі

- 5) Відчуття самопожертви
- 6) Страх образити
- 7) Сімейні конфлікти
- 8) Роздратованість
- 9) Надмірна суворість
- 10) Виключення позасімейних впливів
- 11) Надмірний авторитет батьків
- 12) Придушення агресивності
- 13) Незадоволення роллю господині
- 14) Партнерські стосунки
- 15) Розвиток активності дитини
- 16) Уникнення конфлікту
- 17) Незалученість чоловіка
- 18) Пригнічення сексуальності
- 19) Домінування матері
- 20) Надмірне втручання у світ дитини
- 21) Рівні стосунки
- 22) Прагнення прискорити розвиток дитини
- 23) Несамостійність матері

Методика «Діагностика індивідуальних цінностей»

Визначає 10 різних мотиваційних типів, утворених певними цінностями, кожному з яких відповідає деяка мотиваційна мета. Ці типи задають загальну спрямованість життєдіяльності людини, а також орієнтують її конкретні дії.

Інструкція. Оцініть, наскільки важлива кожна із запропонованих цінностей для Вас особисто. Для оцінки використовуйте таку шкалу:

7 - винятково важлива цінність як керівний принцип Вашого життя (зазвичай таких цінностей буває одна-дві);

6 - дуже важлива;

5 - досить важлива;

4 - важлива;

3 - не дуже важлива;

2 - мало важлива;

1 - не важлива;

0 - абсолютно байдужа;

-1 - це протилежно принципам, яких Ви дотримуєтесь.

№	Список цінностей	Бали									
		-1	0	1	2	3	4	5	6	7	
1.	Рівність (однакові можливості для всіх)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7	
2.	Згода з самим собою (мир всередині себе)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7	
3.	Соціальна влада (панування над іншими людьми)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7	
4.	Насолода (задоволення всіх бажань)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7	
5.	Свобода (свобода дій і думок)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7	
6.	Духовність (домінування духовної, а не матеріальної сторони життя)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7	

7.	Турбота про себе (відчуття, що іншим є до тебе справа)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
8.	Соціальний порядок (стабільність суспільства)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
9.	Насиченість життя (цікаве, наповнене життя)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
10.	Осмисленість існування (наявність мети в житті)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
11.	Ввічливість (ввічливість, вихованість)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
12.	Багатство (власність, майно, гроші)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
13.	Національна безпека (захищеність держави від ворогів)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
14.	Самоповага (віра у власну значимість)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
15.	Почуття подяки (прагнення віддавати борги)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
16.	Творчість (унікальність, уява, віра в свої творчі здібності)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
17.	Мир на Землі (свобода від воєн і конфліктів)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
18.	Традиції (збереження звичаїв)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
19.	Велика справжня любов (глибока емоційна й духовна близькість)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
20.	Самодисципліна (стриманість, боротьба з спокусами)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
21.	Недоторканність внутрішнього світу (право на таємницю особистого життя)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
22.	Безпека сім'ї (безпека тих, кого ми любимо)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
23.	Соціальне визнання (повага, схвалення іншими)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
24.	Єднання з природою (включення в природу, відповідність природі)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7

25.	Різноманітне життя (постійні зміни, життя, насичене подіями)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
26.	Мудрість (зріле, глибоке розуміння життя)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
27.	Влада (право керувати, командувати людьми)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
28.	Вірна дружба (близькі, надійні друзі)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
29.	Естетична насолода (краса природи, світу)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
30.	Соціальна справедливість (захист прав людей, турбота про слабких)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
31.	Самостійність (впевненість в собі, самодостатність)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
32.	Помірність (уникнення крайнощів)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
33.	Відданість (вірність друзям, групі)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
34.	Цілеспрямованість (наполегливість у досягненні мети)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
35.	Широта поглядів (терпимість до ідей і думок, відмінних від моїх)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
36.	Смирення (скромність, шанобливість)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
37.	Відвага (пошук пригод, ризику, небезпеки)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
38.	Захист навколишнього середовища (охорона природи)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
39.	Впливовість (вплив на людей і події)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
40.	Повага старших (повага до віку)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
41.	Самостійна постановка цілей (цілеспрямованість)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
42.	Здоров'я (здоров'я фізичне і психічне)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7

43.	Компетентність, професіоналізм (вміння працювати, ефективність)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
44.	Прийняття життя таким, яким воно є (приспосовування до життєвих обставин)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
45.	Чесність (непідробленість, щирість)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
46.	Репутація (збереження свого обличчя)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
47.	Послух (обов'язковість, старанність)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
48.	Інтелект (логічність, вміння думати)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
49.	Доброзичливість (робота на благо інших)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
50.	Життєрадісність (здатність радіти життю)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
51.	Благочестя (слідування релігійним віруванням і переконанням)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
52.	Відповідальність (надійність)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
53.	Допитливість (інтерес до всього)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
54.	Поблажливість (готовність прощати)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
55.	Успіх (досягнення цілей)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
56.	Охайність (акуратність)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
57.	Потурання собі, поблажливість до себе (доставлення собі задоволення)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
58.	Релігійність (віра в Бога)	-1	0	1	2	3	4	5	6	7

Значення змінних 1-10 обчислюються як середні значення.

1. Саморегуляція: осмисленість існування (10), мудрість (26), самостійність (31), цілеспрямованість (34), самостійна постановка цілей (41), відповідальність (52), успіх (55).

2. Стимулювання: свобода (5), творчість (16), різноманітне життя (25), широта поглядів (35), відвага (37), життєрадісність (50), допитливість (53).

3. Гедонізм: насолода життям (4), турбота про себе (7), охайність (56), задоволення (57).

4. Досягнення: насиченість життя (9), самоповага (14), здоров'я (42), компетентність (43), репутація (46), інтелект (48).

5. Влада: соціальна влада (3), багатство (12), соціальне визнання (23), влада (27), впливовість (39).

6. Безпека: рівність (1), соціальний порядок (8), національна безпека (13), мир на Землі (17), традиції (18), безпека сім'ї (22), соціальна справедливість (30).

7. Конформність: ввічливість (11), самодисципліна (20), помірність (32), смиренність (36), повага старших (40), прийняття життя, яким воно є (44), чесність (45), слухняність (47).

8. Традиції: духовність (6), почуття подяки (15), єднання з природою (24), захист навколишнього середовища (38), доброзичливість (49), благочестя (51), релігійність (58).

9. Прихильність: справжня любов (19), вірна дружба (28), естетична насолода (29), відданість (33), поблажливість (54).

10. Самоорієнтація: згода з самим собою (2), недоторканність внутрішнього світу (21).

Саморегуляція (самостійність). Мотиваційна мета - незалежні, автономні думки і дії, керівництво власними поглядами. Цінності: свідомість існування, мудрість, самостійність, цілеспрямованість, самостійна постановка цілей, відповідальність, успіх.

Стимулювання (повнота життєвих відчуттів). Мотиваційна мета - новизна і змагання в житті. Цінності: свобода, творчість, різноманітне життя, широта поглядів, відвага, життєрадісність, допитливість.

Гедонізм. Мотиваційна мета - задоволення, чуттєва насолода, насолода життям. Цінності: насолода життям, турбота про себе, охайність, задоволення.

Досягнення. Мотиваційна мета - досягнення особистого успіху за допомогою прояву компетентності, отримання соціального схвалення. Цінності: насиченість життя, самоповага, здоров'я, компетентність, репутація, інтелект.

Влада. Мотиваційна мета - досягнення соціального статусу, престижу і панування над людьми. Цінності: соціальна влада, багатство, соціальне визнання, влада, впливовість.

Безпека. Мотиваційна мета - стабільність, безпека і гармонія суспільства, сім'ї та самого індивіда. Цінності: рівність, соціальний порядок, національна безпека, мир на Землі, традиції, безпека сім'ї, соціальна справедливість.

Конформність. Мотиваційна мета - обмеження дій і спонукань, що заподіюють шкоду іншим і порушують соціальні очікування і норми. Цінності: ввічливість, самодисципліна, помірність, смирення, повага старших, прийняття життя, яким воно є, чесність, слухняність.

Традиція. Мотиваційна мета - повага і підтримка звичаїв, прийняття і визнання ідей, існуючих в певній культурі, релігії. Цінності: духовність, почуття вдячності, єднання з природою, захист навколишнього середовища, доброзичливість, благочестя, релігійність.

Прихильність (доброзичливість). Мотиваційна мета - підтримка і підвищення благополуччя людей, з якими людина перебуває у постійному контакті, підтримує близькі стосунки. Цінності: справжня любов, вірна дружба, естетична насолода, відданість, поблажливість.

Універсалізм (самоорієнтація). Мотиваційна мета - розуміння, терпимість і підтримка благополуччя всіх людей, природи та власного «Я». Цінності: згода з самим собою, недоторканність внутрішнього світу.

Шкала базових переконань (WAS)

Шкала базових переконань про світ (World Assumptions Scale, WAS) - це опитувальник, що ґрунтується на когнітивній концепції базових переконань особистості. Основне призначення клініко-психологічна діагностика осіб, які пережили психічну травму і які, ймовірно, перебувають у стані депресії. Методика дозволяє виділити найбільш проблемні галузі когнітивної сфери, корекція яких можлива у процесі психотерапії.

Інструкції. Оцініть, будь ласка, наскільки Ви згодні або не згодні з наведеними нижче твердженнями та позначте галочкою одну з граф напроти кожного твердження відповідно до шкали:

1. Абсолютно не згоден.
2. Не згоден.
3. Не зовсім згоден.
4. Загалом, згоден.
5. Згоден.
6. Цілком згоден.

Тест

1. Найменше нещастя вражає гідних, порядних людей.
2. Люди від природи непривітні та недобррозичливі.
3. Погані події розподіляються серед людей випадково.
4. Людська природа за своєю суттю добра.
5. Хороших речей, які трапляються в цьому світі, значно більше, ніж поганих.
6. Перебіг нашого життя багато в чому визначається випадковістю.
7. Загалом, люди заслуговують на те, що вони отримують у цьому світі.
8. Я часто думаю, що я зовсім поганий.
9. У світі більше добра, ніж зла.
10. Я в принципі щаслива людина.

11. Нещастя трапляються з людьми через помилки, які вони зробили.
12. Людей не дуже хвилюють проблеми інших.
13. Зазвичай я поводжусь так, щоб отримати найкращі для мене результати.
14. Хороших людей супроводжує щастя та удача.
15. Життя надто сповнене невизначеністю, яка визначається випадковістю.
16. Коли я думаю про це, вважаю, що мені дуже пощастило.
17. Я майже завжди докладаю зусиль, щоб не допустити, щоб зі мною трапилося щось погане.
18. Я невисокої думки про себе.
19. Загалом, хороші люди отримують у житті те, на що заслуговують.
21. Дивлячись на своє життя, я розумію, що випадкові події пішли мені на користь.
22. Якби люди вживали превентивних заходів, більшості нещасть можна було б уникнути.
23. Я вживаю необхідних заходів, щоб захистити себе від нещастя.
24. Взагалі життя – це здебільшого азартна гра.
25. Світ - гарне місце.
26. Люди здебільшого добрі і готові прийти на допомогу.
27. Зазвичай я поводжусь так, щоб принести собі найбільшу користь.
28. Я дуже задоволений тим, якою я є людиною.
29. Коли відбуваються погані речі, зазвичай це відбувається тому, що люди не вжили необхідних дій, щоб захистити себе.
30. Якщо ви придивитесь досить уважно, то побачите, що світ сповнений добра.
31. В мене є підстави соромитися свого особистого характеру.
32. Я вдачливіший за більшість людей.

Обробка результатів

До кожної з 8 шкал відноситься 4 твердження (див. ключ). Значення по

кожній зі шкал визначається середнім арифметичним балом за відповідними твердженнями. "6", "2" - "5", "3" - "4" і так далі).

Первинні категорії переконань можуть також оцінюватися як 3 узагальнені напрямки відносин:

1. Загальне ставлення до прихильності навколишнього світу обчислюється як середнє арифметичне між BW та VP (прихильність світу та доброта людей).

2. Загальне ставлення до осмисленості світу, тобто контрольованості та справедливості подій, обчислюється як середнє арифметичне між показниками J (справедливість світу), C (контрольованість світу) та реверсивним R (випадковість) Для отримання показника реверсивного R потрібно підсумовувати бали, зворотні набраними по R.

3. Переконання щодо власної цінності, здатності управління подіями та везіння обчислюється як середнє арифметичне між SW (цінність "Я"), SC (самоконтроль) та L (везіння).

Ключ:

BW	5,	9,	25,	30
VP	-2,	4,	-12,	26
J	1,	7,	14,	19
C	11,	20,	22,	29
R	3,	6,	15,	24
SW	-8,	-18,	28,	-31
SC	13,	17,	23,	27
L	10,	16,	21,	32

Авторська анкета для дослідження сімейних сценаріїв та супутніх психосоціальних характеристик

Інструкція: Оберіть один із чотирьох варіантів відповіді, який найточніше відповідає вашому досвіду в дитинстві або сприйняттю родинного життя.

1. У вашій родині головним вважався той, хто...

- a) поводився згідно з традиціями
- b) найбільше дбав про всіх і вирішував усе
- c) вимагав послуху і контролював усіх
- d) був дитиною, але мусив вести себе як дорослий

2. Емоції в родині висловлювались...

- a) тільки в прийнятній формі — «не перебільшуй»
- b) в основному матір'ю, решта мовчали
- c) з агресією або жорстким контролем
- d) не висловлювались, бо не було для цього простору

3. Турбота у вашій родині проявлялась як...

- a) дотримання правил і режиму
- b) надмірна опіка матері
- c) матеріальна забезпеченість з боку батька
- d) обов'язки, які виконувала дитина для інших

4. Стосунки між батьками виглядали як...

- a) формальний союз без відкритих суперечок
- b) мати керувала всім, батько був фоновою фігурою
- c) батько приймав остаточні рішення
- d) хтось один був відсутній, другий перевантажений

5. У родині говорили про сексуальність...

- a) ніколи, це було табу

- b) з іронією чи натяками з боку матері
- c) в контексті моралі, сорому чи заборон
- d) взагалі не згадувалось, і дитина не знала, що думати

6. Уявлення про роль дитини полягало в тому, що...

- a) дитина має слухатись і «бути як всі»
- b) дитина – об'єкт турботи і опіки
- c) дитина має відповідати батьківським очікуванням
- d) дитина – помічник і моральна опора для батьків

7. Конфлікти в родині...

- a) замовчувались або ігнорувались
- b) вирішувались через крик матері
- c) викликали агресію з боку батька
- d) змушували дитину згладжувати ситуацію

8. Ініціативність дитини...

- a) стримувалась заради збереження порядку
- b) контролювалась матір'ю
- c) очікувалась, але строго в межах
- d) використовувалась як необхідність: хтось мав брати відповідальність

9. Позасімейні контакти дитини...

- a) обмежувались заради «гарної репутації»
- b) відстежувались і схвалювались матір'ю
- c) вважались небажаними батьком
- d) не мали значення, бо дитина була занадто зайнята родиною

10. Найбільше у вашій родині цінували...

- a) дотримання норм і традицій
- b) турботу та жертвенність матері
- c) авторитет батька
- d) відповідальність дитини

11. Рішення у важливих ситуаціях...

- a) ухвалювались за «загальним правилом»

- b) приймались матір'ю без обговорення
- c) завжди залишались за батьком
- d) часто перекладались на дитину

12. У родині підтримувалась атмосфера...

- a) стримана, формальна
- b) емоційно насичена, але напружена
- c) дисциплінована, з вимогами
- d) вимушено серйозна, бо дитина була «малим дорослим»

13. Прояв агресії з боку дитини...

- a) вважався неприпустимим
- b) пригнічувався матір'ю
- c) карався батьком
- d) викликав докори сумління

14. Стосунки між дорослими і дитиною...

- a) будувались на формальному послуху
- b) на симбіозі з матір'ю
- c) на ієрархії й підпорядкуванні
- d) на потребі дитини допомагати дорослим

15. У родині партнерські стосунки...

- a) виглядали як фасад для суспільства
- b) порушувались домінуванням матері
- c) ігнорувались батьком
- d) були відсутні через перевантаження одного з батьків

16. Дитина в сім'ї...

- a) мала відповідати статусу родини
- b) була об'єктом надмірного втручання
- c) не мала права на власну думку
- d) часто виконувала роль дорослого

17. Якщо хтось із батьків був емоційно відсутній...

- a) це не обговорювали

- b) мати компенсувала цю відсутність
- c) батько це вважав нормою
- d) дитина брала на себе емоційні функції

18. Самостійність дитини...

- a) вважалась загрозовою
- b) сприймалась як віддалення від матері
- c) не заохочувалась, лише слухняність
- d) була вимушеною з раннього віку

19. Мати у родині...

- a) поводитись згідно з очікуваннями суспільства
- b) повністю зливалася з родиною, забуваючи про себе
- c) виконувала другорядну роль при авторитеті батька
- d) тягнула все самостійно

20. У дитинстві ви почувалися...

- a) частиною правильної, «еталонної» родини
- b) об'єктом турботи, яку не завжди просили
- c) зобов'язаним(ою) виконувати чужі очікування
- d) відповідальним(ою) за благополуччя інших

Підрахунок результатів

- a – Сценарій 1: Сім'я як формальність, спосіб належати до соціальної ніші
- b – Сценарій 2: Домінування жінки (матері)
- c – Сценарій 3: Домінування чоловіка (батька)
- d – Сценарій 4: Парентифікація

Кожна відповідь — 1 бал. Підрахуйте кількість кожної літери.

Сценарій із найбільшою кількістю балів — домінуючий. Якщо два показники приблизно однакові, розглядається комбінація сценаріїв.